

Практичне заняття «ПРОБЛЕМНІ РЕГІОНИ»

Мета: визначити сутність поняття «проблемний регіон»;

вивчити типи проблемних регіонів;

розглянути характерні риси і класифікацію слаборозвинених (відсталих) регіонів, депресивних регіонів, старопромислових регіонів;

визначити заходи щодо стимулювання розвитку проблемних регіонів різного типу;

схарактеризувати стратегічні альтернативи розвитку старопромислових регіонів і монофункціональних міст;

визначити слаборозвинені (відсталі), депресивні, старопромислові регіони і монофункціональні міста України.

Стислий зміст теми. Проблемні регіони. Програмні регіони. Типи проблемних регіонів: слаборозвинені (відсталі) регіони, депресивні регіони, зони екологічного лиха, території з екстремальними природними умовами тощо. Слаборозвинені (відсталі) регіони: визначення поняття, характерні риси. Слаборозвинені (відсталі) регіони України. Заходи щодо стимулювання розвитку відсталих територій. Депресивні регіони: визначення поняття та ознаки. Схожі та відмінні риси відсталих і депресивних регіонів. Класифікація і типологія депресивних регіонів за різними авторами і підходами: 1) *згідно Закону «Про стимулювання розвитку регіонів»*: регіон, промисловий район, сільський район, місто обласного і республіканського (в АР Крим) значення; 2) *за В. С. Коломійчуком*: адміністративні регіони, території яких постраждали внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС; адміністративні регіони, які сильно забруднені в екологічному відношенні, але головні і дуже потужні депресанти розташовані на суміжних територіях; прикордонні адміністративні регіони; депресивні адміністративні райони в гірській місцевості; депресивні райони, територія яких перетворюється на депресивну лійку через надзвичайно слабкий розвиток транспортної мережі та інших елементів опорного каркасу території; 3) *згідно Інституту реформ*: промислові, аграрні депресивні регіони, а також міста обласного підпорядкування; 4) *за Я. В. Шевчуком*: циклічно-депресивні, структурно-депресивні, функціонально-депресивні, залпово-депресивні регіони; 5) старопромислові, аграрно-промислові, старі видобувні регіони. Депресивні регіони України. Заходи щодо стимулювання розвитку депресивних територій. Старопромислові регіони: визначення поняття, назви в інших країнах світу, приклади старопромислових регіонів світу. Характерні риси старопромислових регіонів: типові, соціально-економічні і соціальні риси; планувальні та конструкційні особливості старопромислових регіонів у порівнянні з новими промисловими регіонами. Причини занепаду старопромислових регіонів. Старопромислові регіони України. Класифікація старопромислових регіонів: 1) *в історичному вимірі*: старопромислові регіони «першої хвилі» та «другої хвилі»; 2) *за критерієм спеціалізації*: старопромислові райони переважно «сировинного типу», райони, що спеціалізуються переважно на традиційних галузях; 3) *за результатами дослідження групи компаній ГК Stas Marketing*: ефективні, стабільні, вразливі райони. Монофункціональні міста: визначення поняття, ознаки. Монофункціональні міста України, їх класифікація: 1) *за галузями спеціалізації*: індустріальні, аграрно-індустріальні, транспортні, лікувально-оздоровчі, центри художніх промислів; 2) *за результатами дослідження ГК Stas Marketing*: фінансово стійкі інноваційні, фінансово стійкі неінноваційні, фінансово нестійкі інноваційні, фінансово нестійкі неінноваційні міста; 3) *за*

питомою вагою певної галузі в матеріальному виробництві: вузькоспеціалізовані, спеціалізовані, помірно спеціалізовані, неспеціалізовані міста; 4) за рівнем соціально-економічного розвитку, розвиненості інфраструктури та життєвих умов: міста-лідери, міста із середнім рівнем розвитку, міста, що демонструють ознаки депресивності; 5) за типом та ступенем спеціалізації: монооб'єктні, монопрофільні, міста з невизначеним профілем. Стратегічні альтернативи розвитку старопромислових регіонів: адаптація до зовнішнього середовища, інноваційна активність, дотування і субсидування, розселення, орієнтація на сферу послуг. Аграрно-промислові регіони як вид депресивних регіонів. Старі добувні регіони як вид депресивних регіонів. Покинуті території (brownfields): визначення поняття, характерні риси. Причини виникнення brownfields: природні, природно-антропогенні, антропогенні (політико-економічні, техногенні, транспортні, соціально-демографічні). Класифікація brownfields: за минулим призначенням, місцеположенням, складом, ознакою рухомості, формою та розміром, сучасним станом, ознакою вторинного використання, формою власності тощо. Проблеми brownfields: соціально-культурні, економічні, технічні, екологічні, транспортні, політико-правові. Стратегії розвитку brownfields: конверсійна стратегія (збереження функції – реставрація, підвищення благоустрою території, реконструкція, впровадження інноваційних технологій, реадаптація (реабілітація), модернізація) та повна рефункціоналізація (реновація, редевелопмент, ревіталізація, ремоделінг).

Ключові поняття: проблемні регіони, програмні регіони, слаборозвинені (відсталі) регіони, депресивні регіони, старопромислові регіони (в європейських країнах – old industrial regions, або скорочено OIRs, в США – old industrial areas – OIAs, old traditional regions), монофункціональні міста, аграрно-промислові регіони, старі добувні регіони, покинуті території (brownfields).

Питання для обговорення:

1. Слаборозвинені (відсталі) регіони: визначення поняття, характерні риси, заходи стимулювання розвитку. Відсталі регіони України.
2. Депресивні регіони:
 - 2.1. Визначення поняття та ознаки депресивних територій.
 - 2.2. Класифікація і типологія депресивних регіонів.
 - 2.3. Заходи щодо стимулювання розвитку депресивних територій.
 - 2.4. Депресивні регіони України.
3. Старопромислові регіони:
 - 3.1. Визначення поняття, характерні риси і класифікація старопромислових регіонів.
 - 3.2. Старопромислові регіони України.
 - 3.3. Стратегічні альтернативи розвитку старопромислових регіонів.
4. Монофункціональні міста:
 - 4.1. Визначення поняття і характерні риси.
 - 4.2. Монофункціональні міста України, їх класифікація і проблеми.
 - 4.3. Заходи щодо стимулювання розвитку монофункціональних міст.

5. Покинуті території (brownfields): визначення поняття, характерні риси, причини виникнення, класифікація, проблеми, стратегії розвитку.

Завдання до практичної роботи:

1. Заповніть систематизуючу таблицю «Проблемні регіони: визначення поняття, характерні риси» (табл. 1) (*Джерело*: Мельник І. Г. Старопромислові райони: типологічні риси і класифікація / І. Г. Мельник // Суспільно-, фізико-географічні та геоекологічні проблеми старопромислових районів: Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяченій 75-річчю утворення кафедри географії Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (17-19 жовтня 2011 року, м. Луганськ) / Відп. ред. І. Г. Мельник. – Луганськ : Вид-во «ДЗ ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. – С. 17-22).

Таблиця 1

Проблемні регіони України: визначення поняття, характерні риси

№ з/п	Тип проблемного регіону	Визначення поняття	Характерні риси	Приклади для України
1	Слаборозвинені (відсталі) регіони			
2	Депресивні регіони			
3	Старопромислові регіони			
4	Монофункціональні міста			

2. Побудуйте схему класифікації депресивних регіонів за будь-яким з підходів – згідно Закону «Про стимулювання розвитку регіонів», за В. С. Коломійчуком, згідно Інституту реформ, за Я. В. Шевчуком тощо (*на вибір студента*) (рис. 1). На схемі поясніть сутність виділених видів депресивних регіонів.
3. Згідно Закону України «Про стимулювання розвитку регіонів», депресивними є ті регіони, в яких протягом останніх п'яти років середній показник обсягу валового регіонального продукту (ВРП) на душу населення був найнижчим. Проаналізуйте дані табл. 2. Виділіть жовтим кольором для кожного року регіони України з найнижчими показниками обсягу ВРП на душу населення (понад 25 % нижче середньоукраїнського показника). Всі розрахунки слід зазначити нижче (за прикладом для 2010 року). Письмово зробіть висновки, зазначивши депресивні регіони України станом на 2020 рік.

Розрахунки для 2010 року:

25 % від 23600 грн. = 5900 грн.

23600 грн. – 5900 грн. = 17700 грн.

Депресивними в 2010 році будуть усі регіони з ВРП на душу населення менше 17700 грн.

Таблиця 2

**Динаміка валового регіонального продукту,
грн. на душу населення (за даними Держслужби статистики України)**

Регіони України	2010	2015	2017	2018	2019	2020
Україна	23600	46413				
АР Крим	16507	...				
<i>області</i>						
Вінницька	14332	37270				
Волинська	13916	30387				
Дніпропетровська	34709	65897				
Донецька	28986	26864				
Житомирська	14616	30698				
Закарпатська	12278	22989				
Запорізька	23657	50609				
Івано-Франківська	14814	33170				
Київська	26140	60109				
Кіровоградська	15533	39356				
Луганська	19788	10778				
Львівська	16353	37338				
Миколаївська	20276	41501				
Одеська	22544	41682				
Полтавська	29652	66390				
Рівненська	13785	30350				
Сумська	15711	37170				
Тернопільська	11713	24963				
Харківська	23639	45816				
Херсонська	14346	30246				
Хмельницька	13602	31660				
Черкаська	17325	40759				
Чернівецька	10939	20338				
Чернігівська	15406	35196				
<i>міста</i>						
Київ	70424	155904				
Севастополь	20455	...				

¹ Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

4. Ознайомтеся з дослідженням ГК Stas Marketing «Перспективи стратегічного розвитку старопромислових регіонів Росії та України» (Джерело: Перспективы стратегического развития старопромышленных регионов России и Украины [Електронний ресурс] // Група компаній «Stas Marketing». – Режим доступу : <http://stasmarketing.ru/project/перспективы-стратегического-развития-старопромышленных-регионов-россии-и-украины>). Проаналізуйте картосхеми, на яких нанесені старопромислові регіони (ефективні, стабільні, вразливі) та монофункціональні міста України (фінансово стійкі інноваційні, фінансово стійкі неінноваційні, фінансово нестійкі інноваційні та фінансово нестійкі неінноваційні). Заповніть табл. 3-4 (в табл. 4 колонку «Галузь спеціалізації» слід заповнювати самостійно, не користуючись дослідженнями ГК Stas Marketing, оскільки в більшості випадків галузі спеціалізації монофункціональних міст України ними визначені неточно). Заповнюючи табл. 4, використовуйте нові назви, які стали носити міста у зв'язку з виконанням Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» (Джерело: Перелік нових і старих назв населених пунктів. Алфавітний покажчик [Електронний ресурс] // Український інститут національної пам'яті. – Режим доступу : http://www.memory.gov.ua/sites/default/files/perelik_pereymenovanih_nas_punktiv.pdf).

Таблиця 3

Типи старопромислових регіонів України
(за результатами дослідження ГК Stas Marketing)

№ з/п	Тип старопромислового регіону	Особливості даного типу старопромислового регіону	Які регіони України відносяться

Таблиця 4

Класифікація монофункціональних міст України
(за результатами дослідження ГК Stas Marketing)

№ з/п	Моно-функціональне місто	Галузь спеціалізації	Тип моно-функціонального міста	Регіон, в якому розташоване місто	Тип регіону

5. В Законі України «Про затвердження Загальнодержавної програми розвитку малих міст» від 04. 03. 2004 р. № 1580-IV зазначено, що галузями спеціалізації монофункціональних міст є гірничодобувна промисловість, енергетика, переробка сільськогосподарської сировини тощо. В Україні нараховується 111 монофункціональних міст з чисельністю населення до 50 тис. осіб. До них належать:

- індустріальні центри: вугледобування – 32 міста, видобутку рудної й нерудної сировини – 7, енергетики – 9, обробної промисловості – 27, хімічної й нафтопереробної промисловості – 6 міст;
- аграрно-індустріальні центри – 18 міст;
- транспортні центри – 9 міст;
- лікувально-оздоровчі центри – 2 міста;
- центр художніх промислів – 1 місто (*Джерело*: Закон України від 04. 03. 2004 р. № 1580-IV «Про затвердження Загальнодержавної програми розвитку малих міст» : за станом на 10. 06. 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1580-15>).

Наведіть приклади малих монофункціональних міст України кожної із зазначених галузей спеціалізації.

6. У розвинених країнах світу в ХХ ст. сформувався цілий ряд старопромислових регіонів – Рурський і Саарський в Німеччині; Верхньо-Сілезький в Польщі; Північний район, Ельзас і Лотарингія у Франції; провінція Штирія в Австрії; Південний Уельс, Ланкашир, Йоркшир, Західний Мідленд в Великобританії; «іржавий пояс» в США; район Моравії–Сілезії в північно-східній частині Чехії і Північно-Західний район тощо. Вивчіть досвід країн світу з вирішення проблем розвитку старопромислових регіонів та підготуйте презентацію, в якій наведіть приклади заходів стимулювання розвитку старопромислових регіонів будь-якої країни (*на вибір студента*).

9. Зробіть стислу характеристику будь-якої покинутої території (brownfields) України за таким планом:

- загальні відомості (назва, місцезположення, короткі історичні дані, фото);
- причини виникнення (*Джерело*: Пужайчерда О. О. Покинуті території («brownfields»): визначення поняття, види та причини виникнення [Електронний ресурс] / О. О. Пужайчерда // Регіон-2017: суспільно-географічні аспекти : матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих науковців (м. Харків, 20-21 квітня 2017 року) / Гол. ред. колегії Л. М. Немець. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. – С. 62-65. – Режим

доступу : http://soc-econom-region.univer.kharkov.ua/wp-content/uploads/2017/07/Збірник-Регіон-2017_2.pdf);

- сучасний стан;
- проблеми і стратегії розвитку (*Джерело*: Індустріальний Харків: консервація чи шлях до розумного міста? [Електронний ресурс] / Л. М. Немець, Н. В. Гусєва, А. В. Мазурова, Л. В. Ключко // Урбаністична Україна: в епіцентрі просторових змін : колективна монографія / За ред. К. Мезенцева, О. Олійника, Н. Мезенцевої. – К. : Видавництво «Фенікс», 2017. – 438 с. – С. 357-377. – Режим доступу : <http://www.geokyiv.org/pdf/Urban%20Ukraine.pdf>).

Практичне заняття «РЕГІОНАЛЬНИЙ РОЗВИТОК ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ. ПРОБЛЕМИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ: СУТНІСТЬ, КЛАСИФІКАЦІЯ»

Мета: визначити сутність поняття «регіональний розвиток» за різними авторами і джерелами;
порівняти поняття «регіональний розвиток», «економічний розвиток», «соціально-економічний розвиток», «стійкий розвиток»;
розглянути теорії і концепції регіонального розвитку;
проаналізувати Декларацію тисячоріччя (2000 рік) та «Порядок денний в галузі стійкого розвитку на період до 2030 року» (2015 рік).
розглянути сутність поняття «проблеми регіонального розвитку», виділити види проблем регіонального розвитку;
визначити, які проблеми регіонального розвитку характерні для України;

Стислий зміст теми. Розвиток, економічний розвиток, соціально-економічний розвиток, регіональний розвиток, стійкий розвиток: визначення і співвідношення понять. Моделі регіонального розвитку: еколого-економічна, інноваційно-інвестиційна, інноваційна, кластерна, мобілізаційно-інноваційна, стійкого розвитку. Пріоритетні напрями економічного реформування моделей регіонального розвитку (на прикладі України). Теорії та концепції регіонального розвитку. Неокласичні теорії регіонального розвитку. Теорії і концепції кумулятивного зростання: теорія «полюсів росту» і «центрів розвитку», теорія «осей розвитку», модель «вулкана», просторово-територіальна теорія «центр-периферія», теорія «нерівномірного географічного розвитку», теорія дифузії нововведень (інновацій). Теорії і концепції зростання за рахунок конкурентних переваг регіону: концепція регіональних конкурентних переваг, концепції кластерного розвитку, концепція регіональних інноваційних систем, теорія стимулювання (підвищення) регіональної конкурентоспроможності. Сучасні теорії і концепції регіонального розвитку: концепція стійкого розвитку, теорія саморозвитку регіонів (ендогенного розвитку), концепція економіки знань, теорія «інформаційного суспільства», теорія соціального капіталу території, теорія «нового регіоналізму», концепція «соціально орієнтованої економіки», людського розвитку, концепція сприйняття (перцепції) простору, регіонів, міст, місцевостей, концепція моноцентричного і поліцентричного розвитку регіонів, концепція «розумної спеціалізації» (Smart-спеціалізації) регіонів, концепція економічної безпеки регіонів, теорія конвергентно-дивергентного розвитку територій. Декларація тисячоліття (вересень 2000 року). Цілі розвитку тисячоліття. Цілі розвитку тисячоліття, адаптовані для України. Порядок денний в галузі стійкого розвитку на період до 2030 року (вересень 2015 року). Цілі в області стійкого розвитку на 2015-2030 роки.

Поняття про проблеми регіонального розвитку. Класифікація проблем регіонального розвитку. Класифікаційні ознаки. Галузеві проблеми регіонального розвитку: економічні, соціально-демографічні, екологічні. Комплексні проблеми регіонального розвитку. Світовий досвід дослідження проблем регіонального розвитку. Досвід аналізу регіональних проблем в Україні. Економічні, соціально-демографічні та екологічні проблеми регіонального розвитку в Україні.

Ключові поняття: розвиток, економічний розвиток, соціально-економічний розвиток, регіональний розвиток, стійкий розвиток.

Питання для обговорення:

1. Розвиток, економічний розвиток, соціально-економічний розвиток, регіональний розвиток, стійкий розвиток: визначення і співвідношення понять.
2. Моделі регіонального розвитку.
3. Теорії і концепції регіонального розвитку:
 - 3.1. Неокласичні теорії.
 - 3.2. Теорії і концепції кумулятивного зростання.
 - 3.3. Теорії і концепції зростання за рахунок конкурентних переваг регіону.
 - 3.4. Сучасні теорії і концепції регіонального розвитку.
4. Цілі розвитку.
5. Проблеми регіонального розвитку: сутність поняття, класифікація.

Завдання до практичної роботи:

1. Термін «розвиток» часто вживається в таких поєднаннях: економічний розвиток, соціально-економічний розвиток, розвиток економіки (країни, регіону, міста), регіональний розвиток, стійкий розвиток тощо. Чим відрізняються ці поняття? Заповніть табл. 1.

Таблиця 1

Визначення понять, дотичних до поняття «регіональний розвиток»

№ з/п	Поняття	Визначення поняття
1	Розвиток	
2	Економічний розвиток	
3	Соціально-економічний розвиток	
4	Регіональний розвиток	
5	Стійкий розвиток	

1. Ознайомтеся з моделями регіонального розвитку (*Джерело:* Томарева-Патлахова В. В. Моделі регіонального розвитку в контексті економічних реформ / В. В. Томарева-Патлахова // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – 2013. – № 1. – С. 76-80 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&

P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/drep_2013_1_17.pdf). Заповніть табл. 2.

Таблиця 2

**Моделі регіонального розвитку та
пріоритетні напрями їх економічного реформування**

Типи моделей розвитку регіонів	Компоненти (внутрішні ресурси)	Сутність моделі	Напрями реформування	Регіони України

2. Ознайомтеся зі змістом основних теорій і концепцій регіонального розвитку. Заповніть систематизуючу табл. 3. За однією з теорій або концепцій регіонального розвитку (на вибір студента) підготуйте презентацію, в якій більш детально відобразить основні її положення.

Таблиця 3

Теорії і концепції регіонального розвитку

№ з/п	Назва теорії або концепції	Автори теорії або концепції	Короткий зміст
Теорії і концепції кумулятивного зростання			
1	Теорія «полюсів росту» і «центрів розвитку»		
2	Теорія «осей розвитку»		
3	Модель «вулкана»		
4	Просторово-територіальна теорія «центр-периферія»		
5	Теорія «нерівномірного географічного розвитку»		
6	Теорія дифузії нововведень (інновацій)		
Теорії і концепції зростання за рахунок конкурентних переваг регіону			
7	Концепція регіональних конкурентних переваг		
8	Концепція кластерного розвитку		
9	Концепція регіональних інноваційних систем		
10	Теорія стимулювання (підвищення)		

	регіональної конкурентоспроможності		
Сучасні теорії і концепції регіонального розвитку			
11	Концепція стійкого розвитку		
12	Теорія саморозвитку регіонів (ендогенного розвитку)		
13	Концепція економіки знань		
14	Теорія «інформаційного суспільства»		
15	Теорія соціального капіталу території		
16	Теорія «нового регіоналізму»		
17	Концепція «соціально орієнтованої економіки», людського розвитку		
18	Концепція сприйняття (перцепції) простору, регіонів, міст, місцевостей		
19	Концепція моноцентричного і поліцентричного розвитку регіонів		
20	Концепція «розумної спеціалізації» (Smart-спеціалізації) регіонів		
21	Концепція економічної безпеки регіонів		
22	Теорія конвергентно-дивергентного розвитку територій		

3. На Саміті тисячоліття ООН у вересні 2000 року 189-ма країнами світу була прийнята Декларація тисячоліття. В ній виділені проблеми в області прав людини, миру, безпеки, розвитку й екології у вигляді сукупності взаємопов'язаних Цілей розвитку тисячоліття. Повний набір Цілей розвитку тисячоліття складається з 8 цілей, 18 задач і 48 показників. Більшість з цих задач мали бути вирішеними до 2015 року. Наведіть Цілі розвитку тисячоліття (табл. 4) (Джерело: Цели развития тысячелетия: доклад за 2015 год [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://www.un.org/ru/millenniumgoals/mdgreport2015.pdf>). Які з них актуальні для України? Наведіть Цілі розвитку тисячоліття, адаптовані для України (Джерело: Цілі розвитку тисячоліття в Україні [Електронний ресурс] // Організація Об'єднаних Націй в Україні. – Режим доступу : <http://www.un.org.ua/ua/informatsiinyi-tsentr/news/2625-2010-02-15-07-42-35-nacionalni-crt>).

Таблиця 4

Цілі розвитку тисячоліття та цілі в області стійкого розвитку

Цілі розвитку тисячоліття на 2000–2015 роки	Цілі розвитку тисячоліття на 2000–2015 роки, адаптовані для України	Цілі в області стійкого розвитку на 2015–2030 роки

- Підписавши Декларацію тисячоліття, Україна взяла на себе зобов'язання досягти Цілей розвитку тисячоліття до 2015 року. Яких успіхів на цьому шляху домоглася Україна? Оберіть одну з цілей та підготуйте презентацію-звіт, де покажіть стан досягнення Україною обраної цілі станом на 2015 рік (Джерело: Цілі розвитку тисячоліття. Україна: 2000–2015 : національна доповідь [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://un.org.ua/images/stories/docs/2015_MDGs_Ukraine_Report_ukr.pdf).
 - 1 січня 2016 року офіційно вступили в силу 17 цілей та 169 задач у галузі стійкого розвитку, викладені в «Порядку денному в галузі стійкого розвитку на період до 2030 року», що був прийнятий світовими лідерами у вересні 2015 року на історичному саміті ООН. Вони передбачають продовження роботи, розпочатої в період дії цілей в області розвитку, сформульованих в Декларації тисячоліття, та остаточне досягнення тих цілей, яких не вдалося досягти. Наведіть ці цілі (табл. 8). (Джерело: Преобразование нашего мира: Повестка дня в области устойчивого развития на период до 2030 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N15/285/75/PDF/N1528575.pdf?OpenElement>).
- Проаналізуйте їх (письмово), відповівши на питання: Які з них найбільш актуальні для України? Які з них не були актуальними в 2000 році, коли вступила в дію Декларація тисячоліття з 8 цілями, але є актуальними зараз? Чому? Для відповіді на це питання користуйтеся матеріалами сайту ПРООН в Україні (Джерело: Програма розвитку ООН в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/ourwork/sdg-overview.html>).

6. Проблеми регіонального розвитку можна класифікувати за цілим рядом ознак – генезисом, тобто за особливостями виникнення чи зародження; місцем виникнення чи зародження; тривалістю існування до початку пом'якшення чи нейтралізації; обсягом коштів, які необхідні для їх нейтралізації чи вирішення; диспропорціями, що вони породжують, тощо.

Практичне заняття «РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА: поняття, цілі, принципи, об'єкти, суб'єкти, механізми, моделі, види»

Мета: розглянути теоретичні аспекти регіональної політики (поняття, цілі, завдання, принципи, об'єкти, суб'єкти, механізми, моделі, класифікацію за різними критеріями);
висвітлити основні положення «Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2027 року».

Стислий зміст теми. Сутність поняття «регіональна політика». Співвідношення понять «регіональна політика» і «державна політика», «регіональна політика» і «політика регіонів». Рівні, на яких проводиться регіональна політика (глобальний, державний, регіональний, локальний, а також міждержавний (міжнаціональний), міжрегіональний і міжмуніципальний). Головна мета та основні завдання регіональної політики. Провідні принципи регіональної політики: принцип повсюдності місцевого самоврядування, координації, субсидіарності, несуперечності, пріоритетності, ефективності, компромісів, конституційності та законності, відкритості, співробітництва, паритетності, стійкого розвитку, історичної спадкоємності, координації, єдності. Принцип повсюдності місцевого самоврядування та принцип субсидіарності як найголовніші принципи регіональної політики. Етапи регіональної політики в ХХ ст.: 1) невідкладна допомога кризовим регіонам (1920-1940 роки); 2) міжрегіональний перерозподіл економічного росту з орієнтацією на збалансований регіональний розвиток з утворенням «полюсів росту» (1950-1970 роки); 3) реструктуризація регіонів з орієнтацією на максимальне використання внутрішнього потенціалу кожного регіону, підтримку малого і середнього бізнесу (кінець 1980-х років); 4) регіональний саморозвиток на базі врахування інтересів регіонів та покладання відповідальності за їх розвиток на місцеву владу.

Організаційно-управлінські моделі регіональної політики: відносної автономності, агентська, комбінована (взаємодіюча). Концепція нового регіоналізму. Об'єкти регіональної політики. Регіони як об'єкти регіональної політики. Суб'єкти регіональної політики. Органи державного управління різних ієрархічних рівнів та органи місцевого самоврядування як суб'єкти регіональної політики. Механізми регіональної політики. Найважливіші засоби (інструменти) впливу на регіональну політику: система заборон і обмежень, податкові пільги, штрафні санкції, державне інвестування шляхом прямих урядових інвестицій та інші. Елементи регіональної політики: податкова, бюджетна, цінова, інвестиційна, структурна, соціальна, інституційна політика. Види регіональної політики: 1) *за цільовою спрямованістю*: економічна, демографічна, соціальна, екістична, екологічна, науково-технічна; 2) *за цілями застосування*: політика вирівнювання рівнів розвитку регіонів з будь-якого макроекономічного показника, пріоритетний розвиток найбільш розвинених регіонів, т.зв. «економічних локомотивів», саморозвиток регіонів з урахуванням їх місцевих інтересів та покладанням відповідальності за цей розвиток на місцеву владу; оптимізація використання регіональних ресурсів тощо; 3) *за механізмом реалізації*: автоматична, тобто розподіл матеріально-технічних і фінансових ресурсів за певною (загальною для всіх регіонів) формулою; проблемна – за спеціальними програмами, цільова – за конкретними регіонами; 4) *за засобами реалізації*: фінансова (допомога, пільги, штрафи тощо), адміністративна (дозволи і заборони), інфраструктурна (спорудження доріг, ЛЕП і т.д.); 5) *за адресатом*: регіональні органи влади, фірми й

організації, окремі громадяни тощо; 6) *за особливостями і характером дії механізму та інструментів регіональної політики*: стимулююча, компенсаційна, адаптуюча, протидіюча.

Основні положення «Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року», «Стратегії розвитку Харківської області на період до 2020 року» та «Стратегії розвитку міста Харкова до 2020 року», «Державної стратегії регіонального розвитку на 2021—2027 роки», «Стратегії розвитку Харківської області на період до 2027 року», «Стратегії розвитку міста Харкова до 2030 року».

Ключові поняття: регіональна політика, державна політика, політика регіонів, субсидіарність, об'єкти регіональної політики, суб'єкти регіональної політики, механізми регіональної політики.

Питання для обговорення:

1. Регіональна політика: підходи до визначення.
2. Цілі і завдання регіональної політики в Україні.
3. Принципи регіональної політики в Україні.
4. Об'єкти і суб'єкти регіональної політики.
5. Механізми реалізації регіональної політики.
6. Моделі регіональної політики.
7. Класифікація регіональної політики за різними критеріями.
8. «Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року» – головний документ для організації та проведення регіональної політики в Україні.

Завдання до практичної роботи:

1. Як співвідносяться поняття «регіональна політика» і «державна політика», «регіональна політика» і «політика регіонів»? Дайте визначення понять, заповніть табл. 9.

Таблиця 9

Визначення понять, дотичних поняттю «регіональна політика»

№ з/п	Поняття	Визначення поняття
1	Державна політика	
2	Регіональна політика	
3	Політика регіонів	

2. Що таке суб'єкти регіональної політики? Хто ними є? Заповніть схему «Суб'єкти регіональної політики України» (рис. 4).

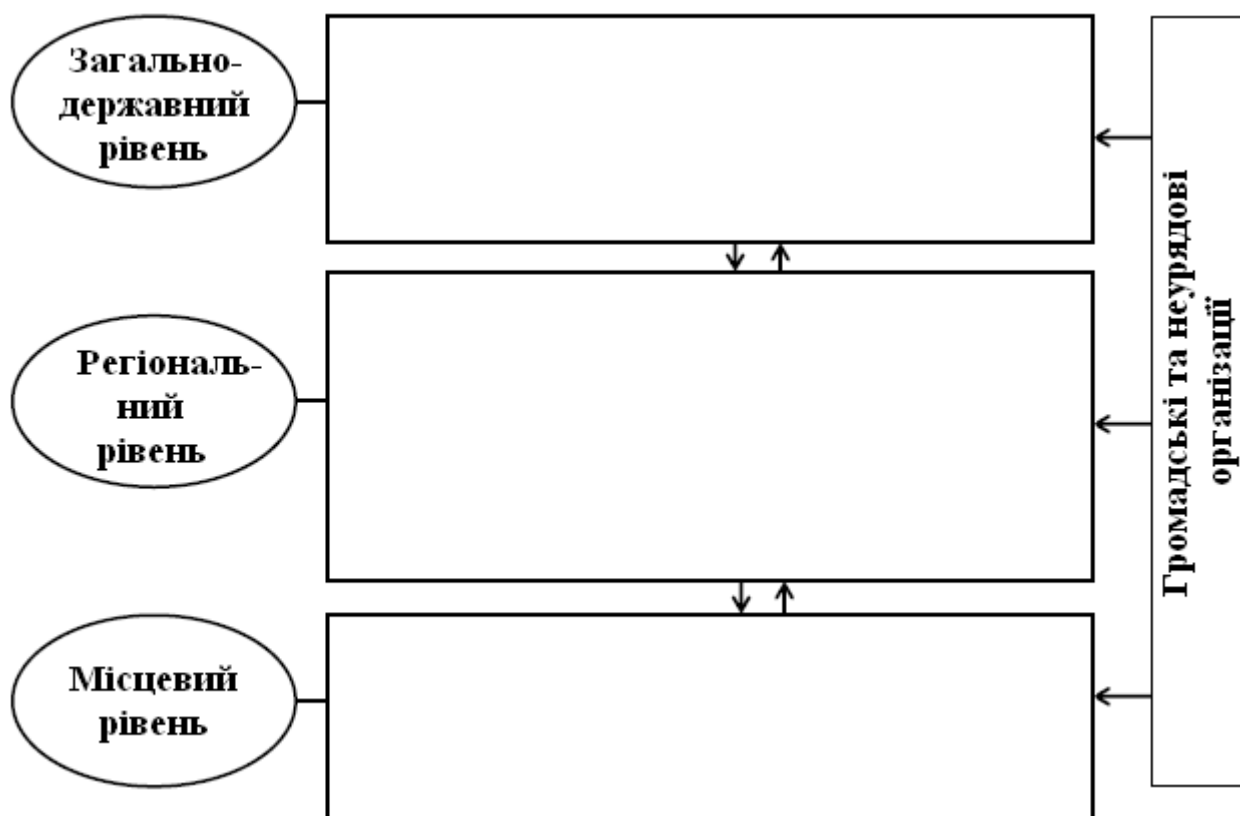

Рис. 4. Суб'єкти регіональної політики України

3. Розгляньте класифікацію регіональної політики за різними критеріями. Заповніть табл. 10.

Таблиця 10

Види регіональної політики

Критерії	Види регіональної політики
за цільовою спрямованістю на певну складову соціально-економічної системи регіону	
за цілями застосування	
за засобами реалізації	
за механізмами реалізації	
за особливостями і характером дії механізму та інструментів регіональної політики	
за адресатом	

4. Користуючись табл. 10, визначте вид державної регіональної політики України:

– за цілями застосування –

- за особливостями і характером дії механізму та інструментів регіональної політики _____
- модель регіональної політики _____

5. У 2014 році в Україні була прийнята «Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року» (Джерело: Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-п>), яка визначила теоретико-методичні основи проведення регіональної політики в Україні на наступні 5 років, в т.ч. її цілі. Ознайомтеся з цілями державної регіональної політики України на період 2015-2020 роки (додаток 2 Стратегії). Оцініть їх реалізацію.

6. Заповніть табл. 11, вказавши цілі та завдання державної регіональної політики.

Таблиця 11

Цілі розвитку України, _____ області та міста _____

Цілі державної регіональної політики України на період 2021-2027 роки	Стратегічні пріоритети розвитку _____ області	Стратегічні цілі розвитку міста _____

6. Відповідно до «Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2027 року» (<https://mrbu.maps.arcgis.com/apps/Cascade/index.html?appid=1979f9941b26405db672aac94e03a1a2>), кожний регіон України прийняв стратегію свого розвитку. Ознайомтеся зі Стратегією розвитку Харківської області (або будь-якої іншої області на вибір студента) на період до 2027 року (Джерело для Харківської області: Стратегія розвитку Харківської області на період до 2027 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://kharkivoda.gov.ua/oblasna-derzhavna-administratsiya/struktura-administratsiyi/strukturni-pidrozdili/717/102538>) та Стратегією розвитку міста Харкова (або будь-якого іншого міста на вибір студента) до 2030 року. Випишіть цілі розвитку обраних регіону та міста. Проаналізуйте їх, відповівши на питання: Як вони узгоджуються з цілями регіонального розвитку України на період до 2027 року?

Практичне заняття «ДЕМОГРАФІЧНІ ПРОБЛЕМИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ»

Мета: розглянути демографічні проблеми регіонального розвитку України: сутність, причини, наслідки, можливі шляхи вирішення.

Стислий зміст теми. Поняття про демографічні проблеми регіонального розвитку. Специфіка демографічних процесів в Україні: низька народжуваність («виродження» нації), висока смертність («вимирання» нації), від'ємний природний приріст (депопуляція населення), висока дитяча смертність, низький сумарний коефіцієнт народжуваності, майже найнижча в Європі очікувана тривалість життя при народженні, деформація статеві-вікової структури населення («старіння» населення, високий медіанний вік населення, переважання жінок), низька шлюбність, висока розлучуваність тощо. Регіональні особливості демографічних процесів в Україні. Проблеми депопуляції і старіння населення в регіонах України.

Специфіка міграційного руху населення України. Міграційна привабливість регіонів України. Регіони-донори і регіони-реципієнти. Маятникові міграції. Міграційні проблеми регіонального розвитку України – еміграція населення з сільської місцевості до міської, трудова еміграція українців до країн світу, «витік мізків», «витік «м'язів» тощо. Наслідки міграцій.

Вимушені міграції. Внутрішньо переміщені особи в Україні: причини появи, сучасний стан, динаміка, проблеми адаптації, заходи з їх підтримки.

Регіональна демографічна політика в Україні: сутність, напрями, інструменти – економічні (оплачувані відпустки; різні допомоги при народженні дитини; позички, кредити, податкові та житлові пільги; переваги для багатодітних сімей тощо), адміністративно-правові (законодавчі акти, що регулюють вік вступу до шлюбу, розлучуваність, ставлення до абортів і контрацепції, майновий стан матері і дітей при розпаді шлюбу, режим праці працюючих жінок тощо); виховні, пропагандистські (формування громадської думки, норм і стандартів демографічної поведінки; визначення відношення до релігійних норм, традицій і звичаїв; політика планування сім'ї; статева освіта молоді тощо).

Ключові поняття: динаміка населення, відтворення населення, І тип відтворення населення, звужений режим відтворення населення, демографічна ситуація, демографічні процеси, народжуваність та її загальний коефіцієнт, смертність та її загальний коефіцієнт, природний приріст та його коефіцієнт, дитяча смертність та її коефіцієнт, показник фертильності (сумарний коефіцієнт народжуваності), шлюбність та її загальний коефіцієнт, розлучуваність та її загальний коефіцієнт, депопуляція, вимирання і виродження нації, демографічний хрест, старіння населення, старіння «зверху» і старіння «знизу», демографічна криза, демографічні проблеми, регіональна демографічна політика, механічний рух (міграції), сальдо міграції та його коефіцієнт, маятникова міграція, вимушені міграції, внутрішньо переміщені особи.

Питання для обговорення:

1. Демографічна ситуація в Україні та її регіональні відмінності (народжуваність, смертність, природний приріст, статеві структура, вікова структура, шлюбність, розлучуваність, тривалість життя).

2. Міграційний рух населення України та його регіональні відмінності. Міграційна привабливість регіонів.
3. Демографічні проблеми регіонального розвитку України – низька народжуваність («виродження» нації), висока смертність («вимирання» нації), від’ємний природний приріст (депопуляція населення), висока дитяча смертність, низький сумарний коефіцієнт народжуваності, майже найнижча в Європі очікувана тривалість життя при народженні, деформація статеві-вікової структури населення («старіння» населення, високий медіанний вік населення, переважання жінок), низька шлюбність, висока розлучуваність тощо. Проблеми депопуляції і старіння населення в регіонах України.
4. Міграційні проблеми регіонального розвитку України – еміграція населення з сільської місцевості до міської, трудова еміграція населення України до країн світу, «витік мізків», «витік «м’язів» тощо. Наслідки міграцій.
5. Внутрішньо переміщені особи в Україні: причини появи, сучасний стан, динаміка, проблеми адаптації, заходи з їх підтримки.
6. Регіональна демографічна політика в Україні.

Завдання до практичної роботи:

1. Обрахуйте коефіцієнт природного приросту (скорочення) України в 1990-2020 роках (табл. 1), абсолютний приріст (скорочення) населення (табл. 2) та питому вагу природного приросту в ньому в 1990-2020 роках за прикладом (там, де міграційний і природний приріст мають протилежний знак, вважати питому вагу природного приросту 100 %, якщо переважає природний приріст, і 0 %, якщо переважає міграційний приріст) (табл. 3). Побудуйте графіки динаміки абсолютного приросту населення України та питомої ваги природного приросту в ньому протягом 1990-2020 років (за двома вертикальними осями: за основною – абсолютний приріст стовпчиковою діаграмою, за допоміжною – питому вагу графіком). Користуючись даними табл. 1-3 та зробленими графічними побудовами, доведіть, що для України характерна депопуляція населення (*письмово*). Що таке «демографічний хрест» («слов’янський хрест»)? Коли він настав в Україні? Чому так називається?

Таблиця 1

**Динаміка чисельності населення України протягом 1990-2020 років,
на 1 січня відповідного року (за даними Держслужби статистики
України)**

Роки	Чисельність населення, тис. осіб	Роки	Чисельність населення, тис. осіб
1990	51838,5	2005	47280,8
1991	51944,4	2006	46929,5
1992	52056,6	2007	46646
1993	52244,1	2008	46372,7
1994	52114,4	2009	46143,7
1995	51728,4	2010	45962,9
1996	51297,1	2011	45778,5
1997	50818,4	2012	45633,6
1998	50370,8	2013	45553,0
1999	49918,1	2014	45426,2
2000	49429,8	2015 ²	42928,3
2001	48923,2	2016 ²	42760,5
2002 ¹	48457,1	2017 ²	42584,5
2003	48003,5	2018 ^{2;3}	42403,0
2004	47622,4	2019 ^{2;3}	42153,2

¹ За даними Всеукраїнського перепису населення на 5 грудня 2001 року.

² Без урахування тимчасово окупованих територій Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

³ На 1 грудня 2017 року.

Таблиця 2

**Динаміка демографічних показників населення України
протягом 1990-2020 років (за даними Держслужби статистики України)**

Роки	Загальний коефіцієнт народжуваності, ‰	Загальний коефіцієнт смертності, ‰	Коефіцієнт природного приросту (скорочення), ‰	Сумарний коефіцієнт народжуваності ¹	Коефіцієнт смертності дітей у віці до 1 року ²	Очікувана тривалість життя при народженні, років
1990						
1991						
1992						
1993						
1994						
1995						
1996						
1997						

1998						
1999						
2000						
2001						
2002						
2003						
2004						
2005						
2006						
2007						
2008						
2009						
2010						
2011						
2012						
2013						
2014 ³						
2015 ³						
2016 ³						
2017 ³						
2018 ³						
2019 ³						
2020 ³						

¹ На одну жінку.

² На 1000 живонароджених.

³ Без урахування тимчасово окупованих територій Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

⁴ Дані розраховано за два суміжні роки.

Таблиця 3

Природний, міграційний та абсолютний приріст (скорочення) населення України в 1990-2020 роках (за даними Держслужби статистики України)

Роки	Природний приріст (скорочення), тис. осіб	Міграційний приріст (скорочення), тис. осіб	Абсолютний приріст (скорочення), тис. осіб	Питома вага природного руху в абсолютному прирості (скороченні) населення, %
1990				
1991				
1992				
1993				
1994				
1995				
1996				

1997				
1998				
1999				
2000				
2001				
2002				
2003				
2004				
2005				
2006				
2007				
2008				
2009				
2010				
2011				
2012				
2013				
2014 ¹				
2015 ¹				
2016 ¹				
2017 ¹				
2018 ¹				
2019 ¹				
2020 ¹				

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

3. В табл. 4 представлені коефіцієнти народжуваності, смертності (в т.ч. дитячої), природного приросту населення, сумарний коефіцієнт народжуваності та очікувана тривалість життя при народженні за регіонами України в 2020 році. Виділіть у таблиці:

червоним фоном:

- регіони з найнижчим загальним коефіцієнтом народжуваності (9,0 ‰ і менше);
- регіони з найвищим загальним коефіцієнтом смертності (16,5 ‰ і більше);
- регіони з найнижчим коефіцієнтом природного приросту (-7,0 ‰ і менше);
- регіони з найвищим коефіцієнтом дитячої смертності (9,0 ‰ і більше);
- регіони з найнижчим сумарним коефіцієнтом народжуваності (менше 1,300);

- регіони з найнижчою очікуваною тривалістю життя при народженні (нижче 70,50 років);

зеленим фоном:

- регіони з найвищим загальним коефіцієнтом народжуваності (12,0 ‰ і більше);
- регіони з найнижчим загальним коефіцієнтом смертності (менше 13,0 ‰);
- регіони з найвищим коефіцієнтом природного приросту (-1,0 ‰ і більше);
- регіони з найнижчим коефіцієнтом дитячої смертності (6,0 ‰ і менше);
- регіони з найвищим сумарним коефіцієнтом народжуваності (більше 1,650);
- регіони з найвищою очікуваною тривалістю життя при народженні (73,00 років і вище).

Які причини обумовили такі регіональні особливості народжуваності, смертності, природного приросту та очікуваної тривалості життя населення України? (усно)

Користуючись даними табл. 4, виявіть регіональні особливості виродження, вимирання та депопуляції населення, письмово відповівши на наступні питання:

- для яких регіонів України виродження, вимирання та депопуляція населення не є проблемою регіонального розвитку?
- для яких регіонів України проблема виродження, вимирання та депопуляції населення стоїть найбільш гостро?

Відповідь обґрунтуйте.

Таблиця 4

Демографічні показники населення за регіонами України в 2020 році
(за даними Держслужби статистики України)

Регіони України	Загальні коефіцієнти, ‰		Коефіцієнт природного приросту (скорочення), ‰	Коефіцієнт смертності дітей у віці до 1 року ²	Сумарний коефіцієнт народжуваності ³	Очікувана тривалість життя при народженні, років
	народжуваності	смертності				
Україна ¹						
області						
Вінницька						
Волинська						

Дніпро-петровська						
Донецька ⁴						
Житомирська						
Закарпатська						
Запорізька						
Івано-Франківська						
Київська						
Кіровоградська						
Луганська ⁴						
Львівська						
Миколаївська						
Одеська						
Полтавська						
Рівненська						
Сумська						
Тернопільська						
Харківська						
Херсонська						
Хмельницька						
Черкаська						
Чернівецька						
Чернігівська						
<i>міста</i>						
Київ						

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

² На 1000 живонароджених.

³ На одну жінку.

⁴ Здійснення розрахунків є некоректним у зв'язку з відсутністю інформації по частині зони проведення антитерористичної операції.

4. Користуючись даними табл. 5, доведіть, що для України характерно старіння населення (*письмово*). З якого року частка населення у віці 60+ стала перевищувати частку населення молодших вікових груп (0-15 років), а частка населення у віці 65+ – перевищувати частку населення у віці 0-14 років? Яке старіння характерне для України – «старіння зверху» чи «старіння знизу»?

Таблиця 5

**Розподіл постійного населення України за окремими віковими групами
в 1990-2020 роках, на 1 січня відповідного року
(за даними Держслужби статистики України)**

Роки	Розподіл постійного населення України за окремими віковими групами, %					
	за методологією МОП			за національною методологією		
	0-14 років	15-64 років	65 років і старше	0-15 років	16-59 років	60 років і старше
1990						
1991						
1992						
1993						
1994						
1995						
1996						
1997						
1998						
1999						
2000						
2001						
2002 ¹						
2003						
2004						
2005						
2006						
2007						
2008						
2009						
2010						
2011						
2012						
2013						
2014						
2015 ²						
2016 ²						
2017 ²						
2018 ²						
2019 ²						
2020 ²						
2021 ²						

¹ За даними Всеукраїнського перепису населення на 5 грудня 2001 року.

² Без урахування тимчасово окупованих територій Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

5. В табл. 6 представлені дані про статеву-вікову структуру населення за регіонами України на 1 січня 2021 року. Виділіть у таблиці:

червоним фоном:

- регіони, в яких частка населення у віці 65+ і більше перевищує частку населення у віці 0-14 років;
- регіони з найвищим демографічним навантаженням (вище 650 ‰);
- регіони з найвищим середнім віком населення (вище 42,0 років);
- регіони, в яких на 1000 жінок припадає 845 чоловіків і менше;

зеленим фоном:

- регіони з найнижчим демографічним навантаженням (нижче 610 ‰);
- регіони з найнижчим середнім віком населення (нижче 39,0 років);
- регіони, в яких на 1000 жінок припадає 890 чоловіків і більше.

Які причини обумовили такі регіональні особливості статеву-вікової структури населення України? (*усно*)

Користуючись даними табл. 6, виявіть регіональні особливості старіння населення і деформації статевуї структури населення, письмово відповівши на наступні питання:

- а) для яких регіонів України старіння населення не є значною проблемою регіонального розвитку (тобто питома вага дітей більше питомої ваги людей похилого віку)?
- б) для яких регіонів України проблема старіння населення стоїть найбільш гостро?
- в) для яких регіонів характерна найменша, а для яких – найбільша деформація статевуї структури населення?

Відповідь обґрунтуйте.

Таблиця 6

Показники статеву-вікової структури населення за регіонами України на 1 січня 2021 року (за даними Держслужби статистики України)

Регіони України	Розподіл постійного населення за окремими віковими групами за методологією МОП, %			Демографічне навантаження, на 1000 осіб у віці 16-59 років	Середній вік населення, років	Чоловіків на 1000 жінок, осіб
	0-14 років	15-64 роки	65 років і старше			
Україна ¹						
<i>області</i>						
Вінницька						

Волинська						
Дніпропетровська						
Донецька						
Житомирська						
Закарпатська						
Запорізька						
Івано- Франківська						
Київська						
Кіровоградська						
Луганська						
Львівська						
Миколаївська						
Одеська						
Полтавська						
Рівненська						
Сумська						
Тернопільська						
Харківська						
Херсонська						
Хмельницька						
Черкаська						
Чернівецька						
Чернігівська						
<i>міста</i>						
Київ						

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

6. Проведіть узагальнююче групування регіонів України за одним з 2-х варіантів: за особливостями демографічних процесів або за особливостями статеві-вікової структури. Для цього:

- а) візьміть відповідні демографічні показники за регіонами України з табл. 15 або табл. 17 (І варіант – загальні коефіцієнти народжуваності і смертності, коефіцієнт природного приросту, коефіцієнт дитячої смертності, сумарний коефіцієнт народжуваності, очікувана тривалість життя при народженні; II варіант – питома вага населення молодшої вікової групи (0-14 років), працездатного населення (15-64 років) та старшої вікової групи (65+), демографічне навантаження, середній вік населення, кількість чоловіків на 1000 жінок);
- б) проведіть лінійне шкалювання демографічних показників і знайдіть середній індекс для кожного регіону України (табл. 7). Лінійне

шкалювання означає трансформацію показників таким чином, щоб вони мали числові значення – індекси в інтервалі 0-1. Для цього за кожним показником визначаються екстремальні (найменші і найбільші) значення. Розрахунки індексів здійснюються за формулою 1:

$$I_j = \frac{X_{i,j} - X_{\min,j}}{X_{\max,j} - X_{\min,j}} \quad (1)$$

де I_j – індекс j -того показника з вибіркової сукупності, $j = 1, 2, 3 \dots N$ (N – кількість показників у вибірці, в обох варіантах таких показників 6);

$X_{i,j}$ – поточне значення j -того показника, $i = 1, 2, 3 \dots M$ (M – кількість об'єктів (регіонів України), які характеризуються j -тим показником, в I варіанті $M = 23$, в II варіанті $M = 25$);

$X_{\min,j}$, $X_{\max,j}$ – найменше та найбільше значення i -того показника в ряду спостережень.

Відповідно до формули 1, об'єкт (регіон України) з найбільшим значенням певного показника має індекс, що дорівнює 1, а з найменшим – 0, індекси всіх інших об'єктів мають числові значення в інтервалі 0-1. Формула 1 використовується для обчислення індексів показників, які відображають позитивні властивості або ознаки об'єктів (у нашому випадку це загальний коефіцієнт народжуваності, коефіцієнт природного приросту, сумарний коефіцієнт народжуваності, очікувана тривалість життя при народженні, питома вага населення молодшої вікової групи (0-15 років) та працездатного населення (16-59 років), кількість чоловіків на 1000 жінок). Для показників, які відображають негативні тенденції і сторони об'єктів (наприклад, загальний коефіцієнт смертності, коефіцієнт дитячої смертності, питома вага населення старшої вікової групи, демографічне навантаження, середній вік населення), індекси визначаються за формулою 2:

$$I_j = 1 - \frac{X_{i,j} - X_{\min,j}}{X_{\max,j} - X_{\min,j}} \quad (2)$$

Використання зворотних значень індексів для «негативних» показників за формулою 2 дає можливість коректно ранжувати регіони України за всіма демографічними показниками. Іншими словами, регіони з найбільшим значенням «позитивного» і найменшим значенням «негативного» демографічного показника мають вищий пріоритет у ряду ранжування.

Середні значення індексів демографічних показників розраховуються за формулою 3:

$$I_{\text{сер.}} = \frac{\sum_{j=1}^N I_j}{N} \quad (3)$$

де всі позначення попередні.

Заповніть табл. 7, вказавши всі обраховані індекси демографічних показників і середній індекс.

I варіант

Таблиця 7

Лінійне шкалювання показників демографічних процесів за регіонами України в 2020 році (індекси)

Регіони України	Індекси						середній індекс
	загальних коефіцієнтів		коефіцієнту природного приросту (скорочення)	коефіцієнту смертності дітей у віці до 1 року	сумарного коефіцієнту народжуваності	очікуваної тривалості життя при народженні	
	народжуваності	смертності					
області							
Вінницька							
Волинська							
Дніпропетровська							
Житомирська							
Закарпатська							
Запорізька							
Івано-Франківська							
Київська							
Кіровоградська							
Львівська							
Миколаївська							
Одеська							
Полтавська							
Рівненська							
Сумська							
Тернопільська							
Харківська							

Херсонська							
Хмельницька							
Черкаська							
Чернівецька							
Чернігівська							
<i>міста</i>							
Київ							

II варіант

Таблиця 7

Лінійне шкалювання показників статеві-вікової структури населення за регіонами України в 2020 році (індекси)

Регіони України	Індекси						середній індекс
	питомої ваги населення у віці			демографічного навантаження	середнього віку населення	кількості чоловіків на 1000 жінок	
	0-14 років	15-64 років	65 років і більше				
області							
Вінницька							
Волинська							
Дніпропетровська							
Житомирська							
Закарпатська							
Запорізька							
Івано-Франківська							
Київська							
Кіровоградська							
Львівська							
Миколаївська							
Одеська							
Полтавська							
Рівненська							
Сумська							
Тернопільська							
Харківська							
Херсонська							
Хмельницька							
Черкаська							
Чернівецька							
Чернігівська							

міста							
Київ							

в) проведіть ранжирування за обрахованим середнім індексом і побудуйте графік Парето. Ранжирування регіонів України за станом їх демографічних процесів здійснюється в порядку збільшення середнього індексу. В результаті одержують послідовність, в якій місце (рейтинг) певного регіону за демографічними показниками однозначно визначає його положення серед інших адміністративно-територіальних одиниць України. Ця процедура виконується графічно на графіках Парето (впорядкування регіонів за їх рейтингом);

г) за допомогою графіка Парето проведіть групування регіонів України за станом демографічних процесів або за особливостями статеві-вікової структури населення. Нанесіть виділені групи регіонів на контурну карту України.

7. До демографічних проблем ряд авторів відносять і проблеми міграційної привабливості регіонів. Користуючись даними табл. 8, обрахуйте загальний коефіцієнт міграційного приросту (скорочення) на 10 тис. наявного населення. Згрупуйте регіони України за сальдо міграції на регіони-донори (з негативним сальдо міграції), позначивши їх у таблиці червоним фоном, і регіони-реципієнти (з позитивним сальдо міграції). Подумайте і запишіть, які причини обумовили високу міграційну привабливість одних регіонів і повну міграційну непривабливість інших?

Таблиця 8

Міграції населення України за регіонами в 2020 році
(за даними Держслужби статистики України)

Регіони України	Середня чисельність населення, осіб	Усі потоки міграції, осіб			у т.ч. міждержавна міграція, осіб			Загальний коефіцієнт міграційного приросту (скорочення), на 10 тис. наявного населення
		прибулі	вибулі	сальдо міграції	прибулі	вибулі	сальдо міграції	
Україна ¹								
області								
Вінницька								

Волинська								
Дніпро-петровська								
Донецька								
Житомирська								
Закарпатська								
Запорізька								
Івано-Франківська								
Київська								
Кіровоградська								
Луганська								
Львівська								
Миколаївська								
Одеська								
Полтавська								
Рівненська								
Сумська								
Тернопільська								
Харківська								
Херсонська								
Хмельницька								
Черкаська								
Чернівецька								
Чернігівська								
<i>міста</i>								
Київ								

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

8. За оцінками, в 2016 році в світі нараховувалося 31,1 млн. внутрішньо переміщених осіб (ВПО). В останні роки одним з найбільших джерел вимушеного внутрішнього переміщення стала Україна. Військова агресія Росії проти України, анексія Автономної Республіки Крим, проведення антитерористичної операції на Донбасі спричинили безпрецедентне внутрішнє і зовнішнє переміщення значної чисельності населення України. За останніми даними Міністерства соціальної політики, кількість ВПО на початок 2018 року в Україні становила 1 млн. 493 тисяч осіб. У 2016 році Україна входила в Тор-10 країн за чисельністю ВПО разом з Колумбією, Сирією, Іраком, Республікою Конго, Суданом, Нігерією, Йеменом, Південним Суданом, Афганістаном

(Джерело: GISCO, UNHCR Global Trends report 2016). Зробіть письмовий аналіз рис. 1-2, відповівши на питання:

- а) які регіони України є найпривабливішими для ВПО? Як Ви вважаєте, чому? Подумайте, чому ВПО обирають обмежене коло регіонів України для свого проживання, нехтуючи цілим рядом інших областей?
- б) як змінюється чисельність ВПО в Україні протягом останніх років? Як Ви вважаєте, чому? Які регіони України є лідерами зі зменшення чисельності ВПО? В яких регіонах чисельність ВПО, навпаки, продовжує зростати?
- В) як змінилась ситуація за 5 років? Які реалії 2021 року?

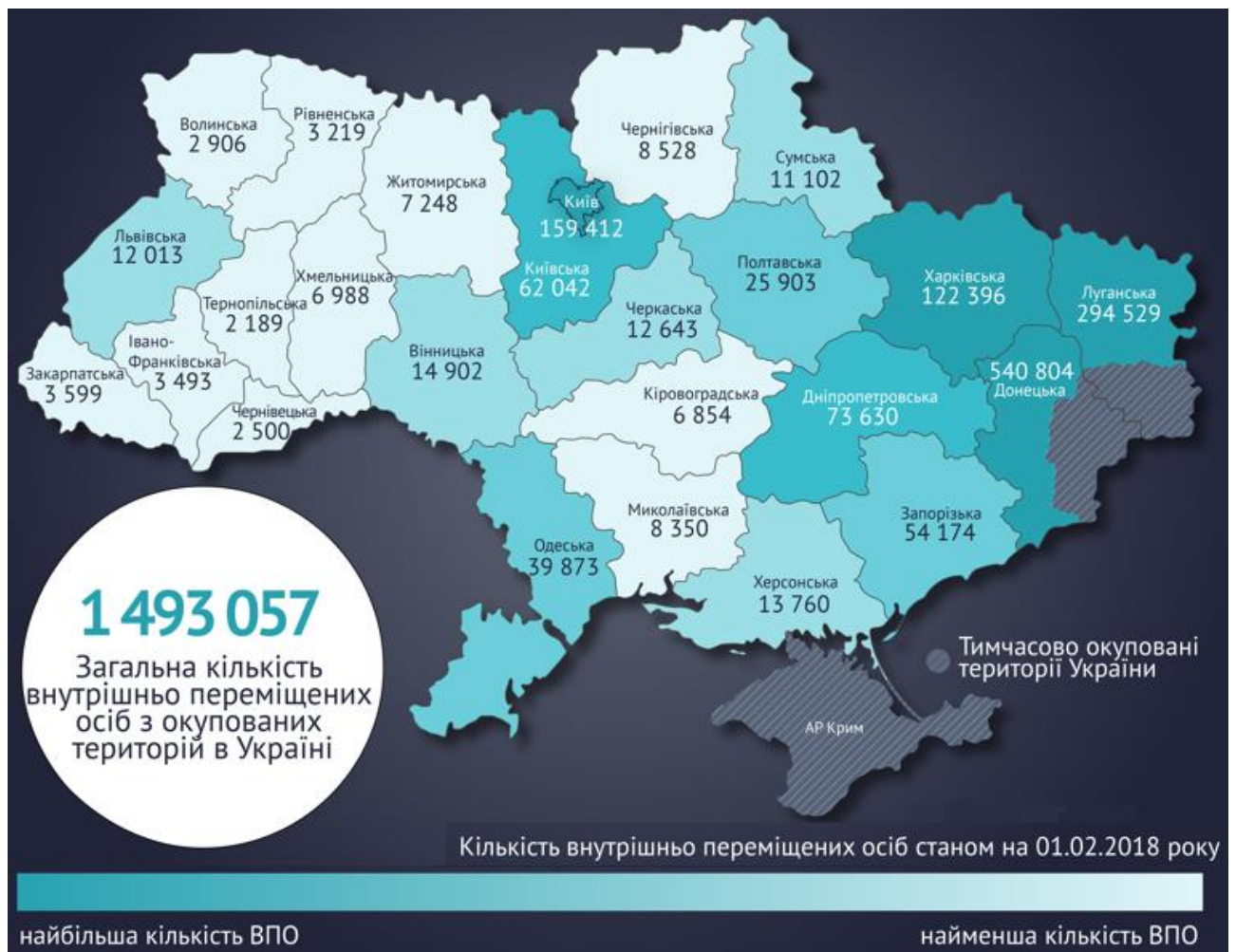

Рис. 1. Розподіл внутрішньо переміщених осіб за регіонами України станом на 1 лютого 2018 року (Джерело: Динаміка міграції в Україні: які області обирають переселенці [Електронний ресурс] // Слово і діло: аналітичний портал. – Режим доступу : <https://www.slovoidilo.ua/2018/02/13/infografika/suspilstvo/dynamika-mihracziyi-ukrayini-yaki-oblasti-obyayut-pereselenczi>)

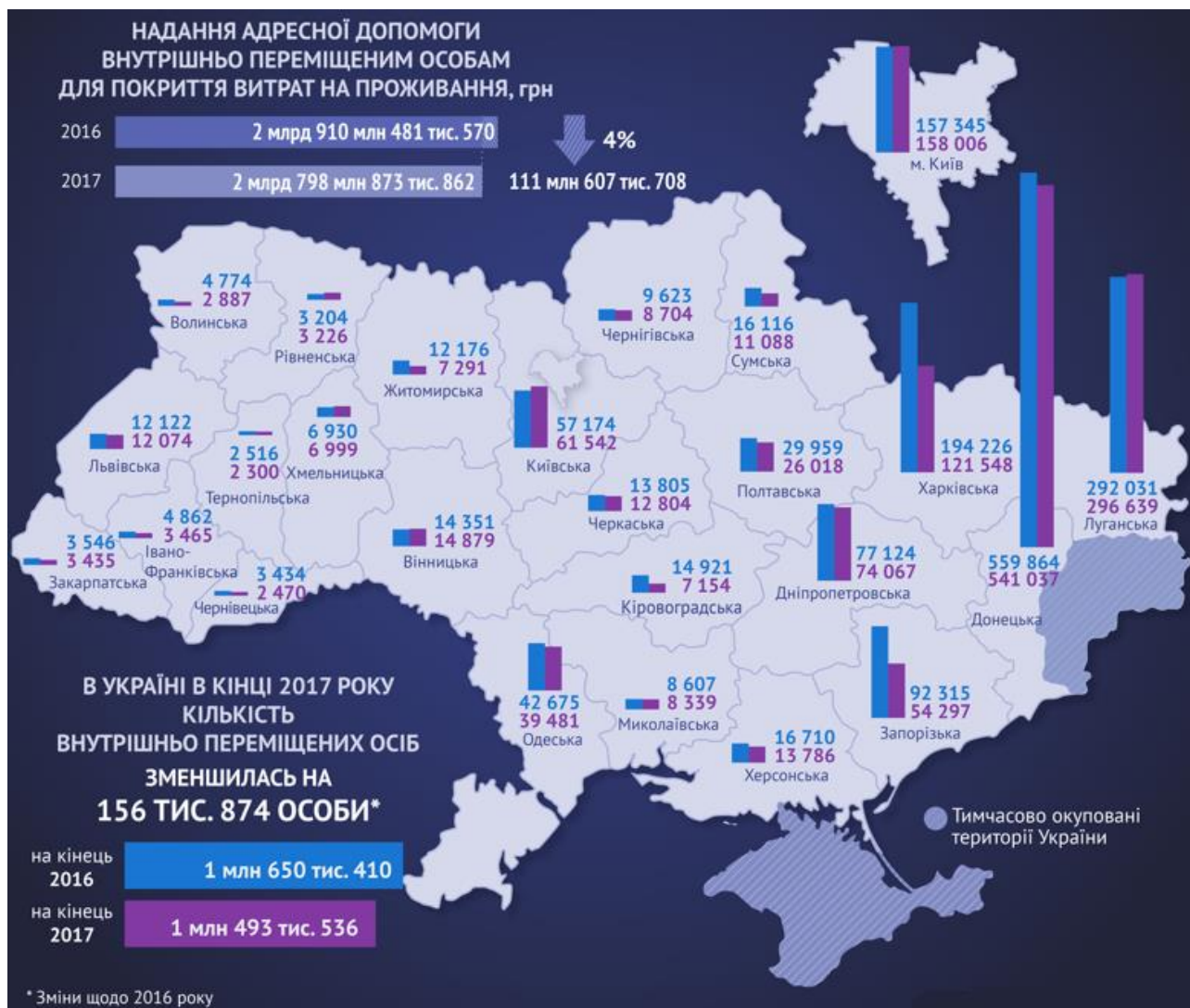

Рис. 2. Динаміка чисельності внутрішньо переміщених осіб за регіонами України протягом 2016-2017 років (Джерело: Як змінилася кількість переселенців в Україні за 2016-2017 роки [Електронний ресурс] // Слово і діло: аналітичний портал. – Режим доступу : <https://www.slovoudilo.ua/2018/02/02/infografika/suspilstvo/yak-zminylasya-kilkist-pereselencziv-ukrayini-2016-2017-roky>)

Практичне заняття «СОЦІАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ»

Мета: розглянути соціальні проблеми регіонального розвитку України: сутність, причини, наслідки, можливі шляхи вирішення;
виявити особливості регіональної соціальної політики, що проводиться в Україні.

Стислий зміст теми. Поняття про соціальні проблеми регіонального розвитку. Соціальні проблеми регіонального розвитку України: гендерна нерівність; низький рівень та умови життя населення, бідність; етнічні та релігійні конфлікти; соціальні хвороби (наркоманія та алкоголізм, ВІЛ-інфекція та СНІД, туберкульоз, суїцидність, аборти тощо); професійна захворюваність, професійний травматизм і професійна смертність; трудові конфлікти; інвалідність, незадовільний стан людей з обмеженими можливостями; злочинність; безробіття; мігранти, біженці і внутрішньо переміщені особи; корупція; недоступність та низька якість медичного обслуговування; проблеми освіти і науки; сирітство; дитяча безпритульність; неблагополучні сім'ї та домашнє насильство тощо. Регіоналізація соціального неблагополуччя України за О. І. Шаблієм. Проблеми нерівномірності соціального розвитку регіонів України. Соціальна поляризація простору. Полюси соціального розвитку та периферія. Рівні соціального розвитку регіонів України. Методики їх визначення. Соціальна безпека. Індикатори соціальної безпеки України (індикатори-стимулятори, індикатори-дестимулятори). Рівні соціальної безпеки регіонів України (оптимальний, задовільний, незадовільний, небезпечний, критичний, мінімальний або абсолютно небезпечний). Типізація регіонів України за складом та інтенсивністю прояву загроз соціальній безпеці.

Місце України в різних рейтингах країн світу за показниками соціального розвитку (рейтинг розвитку людського потенціалу, рейтинг за рівнем щастя, рейтинг процвітання, рейтинг гендерної рівності, рейтинг соціального прогресу, рейтинг рівня навмисних вбивств, рейтинг ефективності національних систем освіти, рейтинг за рівнем стійкості суспільства, рейтинг якості життя людей похилого віку та інші).

Національна методологія відстеження прогресу в людському розвитку на регіональному рівні. Розподіл регіонів України за індексом людського розвитку.

Регіональна соціальна політика в Україні: сутність, мета і завдання, принципи і пріоритети, основні концептуальні напрями формування і реалізації, механізми реалізації соціальної політики.

Ключові поняття: соціальні проблеми (інші варіанти – соціальні негаразди, соціальне неблагополуччя, соціальні патології, соціальні лиха), гендер, гендерна нерівність, рівень життя, умови життя, якість життя, бідність, злиденність, прожитковий мінімум, споживчий кошик, середній клас, етнічні конфлікти, релігійні конфлікти, соціальні хвороби, професійна захворюваність, професійний травматизм, професійна смертність, інвалідність, трудові конфлікти, безробіття, злочин, злочинність, біженці, внутрішньо переміщені особи, корупція, сирітство, безпритульність, неблагополучні сім'ї, домашнє насильство, соціальний захист, соціальна безпека, індикатори соціальної безпеки – індикатори-стимулятори та індикатори-дестимулятори, індекс людського розвитку регіонів, соціальна політика, регіональна соціальна політика.

Питання для обговорення:

1. Соціальні проблеми регіонального розвитку: сутність поняття, перелік.
2. Гендерна нерівність в Україні: загальна характеристика та регіональний аналіз.
3. Рівень та умови життя населення України: загальна характеристика та регіональний аналіз. Бідність в Україні.
4. Регіональні відмінності формування середнього класу в Україні.
5. Етно-конфесійна ситуація в Україні: загальна характеристика та регіональний аналіз. Етнічні та релігійні конфлікти в Україні.
6. Соціальні хвороби в Україні: загальна характеристика та регіональний аналіз:
 - наркоманія та алкоголізм,
 - ВІЛ-інфекція і СНІД,
 - туберкульоз,
 - суїцидність,
 - аборти тощо.
7. Професійна захворюваність, професійний травматизм і професійна смертність в Україні: загальна характеристика та регіональний аналіз. Трудові конфлікти в Україні.
8. Інвалідність в Україні, стан людей з обмеженими можливостями: загальна характеристика та регіональний аналіз.
9. Злочинність в Україні: загальна характеристика та регіональний аналіз.
10. Безробіття в Україні: загальна характеристика та регіональний аналіз. Молодіжне безробіття.
11. Мігранти, біженці і внутрішньо переміщені особи в Україні: загальна характеристика та регіональний аналіз.
12. Корупція в Україні: загальна характеристика та регіональний аналіз.
13. Медичне обслуговування в Україні: загальна характеристика та регіональний аналіз. Недоступність та низька якість медичного обслуговування.
14. Проблеми освіти й науки в Україні та їх регіональний аналіз.
15. Сирітство в Україні: загальна характеристика та регіональний аналіз. Дитяча безпритульність.
16. Неблагополучні сім'ї. Домашнє насильство в Україні.
17. Регіоналізація соціального неблагополуччя України за О. І. Шаблієм.
18. Соціальна поляризація простору в Україні. Посилення поділу суспільства на багатих та бідних.
19. Рівні соціального розвитку та соціальна нерівність регіонів України.
20. Соціальна безпека регіонів України: індикатори, рівні.

21. Типізація регіонів України за складом та інтенсивністю прояву загроз соціальній безпеці.
22. Рейтинг регіонів України за індексом людського розвитку.
23. Місце України в різних рейтингах країн світу за показниками соціального розвитку.
24. Регіональна соціальна політика в Україні.

Завдання до практичної роботи:

1. Підготувати проект – презентацію (не менше 20-ти слайдів) і до неї доповідь (до 5 аркушів основного тексту) з однієї з соціальних проблем регіонального розвитку України. Для цього необхідно вибрати соціальну проблему, актуальну для України (*перелік головних соціальних проблем наданий у питаннях для обговорення*), та розкрити її сутність, причини і фактори виникнення й загострення, географію цієї соціальної проблеми в Україні, тобто для яких регіонів ця проблема стоїть найбільш гостро, а в яких регіонах, навпаки, найсприятливіша ситуація, шляхи подолання проблеми тощо. Всі твердження і висновки мають бути підтверджені сучасною статистикою, графічними зображеннями (графіками, діаграмами, гістограмами тощо), відповідними картосхемами. Доповідь має розкривати і доповнювати зміст презентації. Вона повинна мати титульний аркуш, план або зміст, основний текст, висновки, список використаних джерел.
2. Проаналізуйте регіоналізацію соціального неблагополуччя України за О. І. Шаблієм (*Джерело : Шаблій О. І. Соціально-економічна географія України : навчальний посібник / О. І. Шаблій. – [2-е вид., перероб. і доп.]. – Львів : Світ, 2000. – 680 с.*), письмово відповівши на наступні питання:
 - а) які регіони і макрорегіони соціального неблагополуччя України виділив О. І. Шаблій? Які регіони України до них увійшли? (*наведіть відповідну картосхему* (рис. 11);
 - б) які показники О. І. Шаблій поклав в основу своєї регіоналізації?
 - в) подумайте, чи всі твердження та висновки О. І. Шаблія щодо соціального неблагополуччя актуальні для сучасної України? Які б зміни до регіоналізації та показники соціального неблагополуччя нашої держави Ви би внесли, враховуючи сучасні реалії?Дайте стислу характеристику виділених О. І. Шаблієм макрорегіонів України (*письмово*).

3. Ознайомтеся з індикаторами соціальної безпеки України (Джерело: Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджені Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29. 10. 2013 р. № 1277 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://cct.com.ua/2013/29.10.2013_1277.htm). Виділіть, які з цих індикаторів є стимуляторами, а які – дестимуляторами (наприклад, індикатори-стимулятори – нормальним шрифтом, а індикатори-дестимулятори – курсивом). Користуючись сайтом Державної служби статистики України, визначте для України всі індикатори соціальної безпеки станом на 2016 рік. Користуючись додатком 2 Методичних рекомендацій, визначте, яке значення має кожний з цих індикаторів – оптимальне, задовільне, незадовільне, небезпечне, критичне, мінімальне (абсолютно небезпечне). Відповідь оформіть у вигляді табл. 1 (за прикладами).

Таблиця 1

Індикатори соціальної безпеки України в 2020 році¹

№ з/п	Індикатори	Хопт	Хздв	Хнездв	Хнебезп	Хкрит	Х _{укр}	Рівень
1	<i>Частка населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими 75 % медіанного рівня загальних доходів, % ²</i>	18	20	23	25	30	22,6	незадовільний
2	Відношення середньомісячної номінальної заробітної плати до прожиткового мінімуму на одну працездатну особу, разів	3	2,5	2	1,8	1,5	5211 грн. / 1384,1 грн. = 3,76	оптимальний
3								

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

² Курсивом відзначені індикатори-дестимулятори.

Х₀ – величина індикатора, яка характеризується як мінімальний або абсолютно небезпечний рівень соціальної безпеки та за якої рівень соціальної безпеки дорівнює 0;

Хкрит – величина індикатора, яка характеризується як критичний рівень соціальної безпеки та за якої рівень соціальної безпеки дорівнює 0,2 або 20 % оптимального значення;

Хнебезп – величина індикатора, яка характеризується як небезпечний рівень соціальної безпеки та за якої рівень соціальної безпеки дорівнює 0,4 або 40 % оптимального значення;

Хнездв – величина індикатора, яка характеризується як незадовільний рівень соціальної безпеки та за якої рівень соціальної безпеки дорівнює 0,6 або 60 % оптимального значення;

Хздв – величина індикатора, яка характеризується як задовільний рівень соціальної безпеки та за якої рівень соціальної безпеки дорівнює 0,8 або 80 % оптимального значення;

Хопт – величина індикатора, яка характеризується як оптимальний рівень соціальної безпеки та за якої рівень соціальної безпеки дорівнює 1, тобто дорівнює оптимальному значенню.

4. Ознайомтеся з типізацією регіонів України за складом та інтенсивністю прояву загроз соціальній безпеці (*Джерело*: Мезенцева Н. І. Типізація регіонів України за загрозами соціальної безпеки [Електронний ресурс] / Н. І. Мезенцева, О. О. Штельмах // Вісник Київського університету. Географія. – 2006. – Вип. 53. – С. 19-20. – Режим доступу: <http://papers.univ.kiev.ua/geografija/10825.pdf>). Заповніть табл. 2.

Таблиця 2

Типізація регіонів України за складом та інтенсивністю прояву загроз соціальній безпеці

Тип регіонів	Які регіони входять	Основні загрози соціальній безпеці	Основні пріоритети
Тип 1			
Тип 2			
Тип 3			
Тип 4			

5. Зберіть інформацію про сучасне місце України в різних рейтингах країн світу за показниками соціального розвитку (наприклад, рейтинг розвитку людського потенціалу, рейтинг за рівнем щастя, рейтинг процвітання, рейтинг гендерної рівності, рейтинг соціального прогресу, рейтинг рівня навмисних вбивств, рейтинг ефективності національних систем освіти, рейтинг за рівнем стійкості суспільства, рейтинг якості життя людей похилого віку та інші) (*не менше 5-ти рейтингів*). Відзначте, за якими показниками розраховують обрані Вами рейтинги. Заповніть табл. 3.

Джерела:

- 1) Україна [Електронний ресурс] // Информационно-аналитический портал «Гуманитарные технологии». – Режим доступу : <http://gtmarket.ru/countries/ukraine/ukraine-info>
- 2) Рейтинги стран и регионов [Електронний ресурс] // Информационно-аналитический портал «Гуманитарные технологии». – Режим доступу : <http://gtmarket.ru/research/countries-ranking>

Таблиця 3

Місце України в міжнародних рейтингах за соціальними показниками

Назва рейтингу	Організація або джерело	Місце / кількість країн	Рік	Показники, за якими розраховується рейтинг

6. Важливим показником соціального розвитку країн і регіонів є рівень людського розвитку. Для характеристики людського розвитку ООН використовує такий інтегральний узагальнюючий показник як *індекс людського розвитку ІЛР (або індекс розвитку людського потенціалу ІРЛП)*, який був розроблений у 1990 році пакистанським економістом Махбубом уль Хаком. ІЛР розраховується на основі трьох складових:

- 1) довголіття / довге і здорове життя (вимірюється показником очікуваної тривалості життя при народженні для обох статей);
- 2) отримання знань / освіти (вимірюється показниками рівня грамотності дорослого населення й середньою кількістю років навчання (з 1995 року – сукупним валовим коефіцієнтом тих, хто вступив до початкових, середніх та вищих навчальних закладів);
- 3) підтримання гідного рівня життя (вимірюється показником реального валового внутрішнього продукту на душу населення з поправкою на вартість життя) (табл. 4).

Таблиця 4

Система показників індексу людського розвитку ООН

Індекс людського розвитку $ІЛР = 1/3 І_{ВВП} + 1/3 І_{освіта} + 1/3 І_{тривалість\ життя}$			
Індекс доходу $І_{ВВП}$ (ВВП на душу населення, доларів за ПКС)	Індекс освіти $І_{освіта} = 2/3 І_{письменність} + 1/3 І_{охоплення\ освітою}$		Індекс стану здоров'я
	Індекс письменності дорослого населення, частка письменних серед	Індекс охоплення всіма видами освітньої діяльності – початковою, середньою, вищою освітою, частка	$І_{тривалість\ життя}$ (очікувана середня тривалість

	населення старше 15 років, % І _{письменність}	студентів у загальній чисельності населення, % І _{охоплення освітою}	життя при народженні, років)
--	--	---	------------------------------------

Україна має *власну методологію відстеження прогресу в людському розвитку на регіональному рівні*, яка була розроблена у 2000 році фахівцями Національної академії наук під керівництвом Е. М. Лібанової і затверджена Постановою спільного засідання Президії НАН України та Державного комітету статистики України. Ця методологія ґрунтується на трьох рівнях показників. *Показник вищого рівня* – це загальний індекс людського розвитку регіону (ІЛРР). *Другий рівень* складається з дев'яти загальних блоків показників розвитку, які представляють головні аспекти людського розвитку (рис. 1). Показники *третього рівня* представляють окремі аспекти регіонального розвитку (приблизно 15 показників на кожний аспект). У цілому в українській методології вимірювання людського розвитку використовується 94 первинних показників та понад 20 допоміжних.

Рис. 1. Українська система регіональних показників людського розвитку, 2000-2012 роки

Рішенням Президії НАН України та колегії Державної служби статистики України від 13.06.2012 р. № 123-м було затверджено нову Методику вимірювання регіонального людського розвитку. До розрахунку

регіонального індексу людського розвитку включено 33 показники, об'єднані у 6 блоків відповідно до основних аспектів людського розвитку.

Наведіть схему показників, що характеризують регіональний людський розвиток згідно нової Методики вимірювання регіонального людського розвитку. Побудуйте графік Парето розподілу регіонів України за ІЛРР (за даними Державної служби статистики України) Проаналізуйте його (*письмово*) (*Джерело: Регіональний людський розвиток. Статистичний бюлетень [Електронний ресурс] / Відп. за вип. О. О. Кармазіна. – К.: Державна служба статистики України, 2017. – 66 с. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ2_u.htm*)

Практичне заняття «ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ»

Мета: розглянути економічні проблеми регіонального розвитку України: сутність, причини, наслідки, можливі шляхи вирішення;
виявити особливості регіональної економічної політики, що проводиться в Україні.

Стислий зміст теми. Поняття про економічні проблеми регіонального розвитку. Проблеми нерівномірності економічного розвитку регіонів України. Проблема гіперконцентрації галузей господарства в індустріальних та високоурбанізованих районах Донбасу, Придніпров'я та окремих промислових агломераціях.

Регіональні проблеми банківсько-фінансового сектору економіки.

Регіональні проблеми модернізації господарського потенціалу. Регіональні проблеми розвитку малого підприємництва. Проблеми формування та мобільності креативного класу в Україні.

Економічна поляризація простору. Полюси економічного розвитку та периферія. Поляризація периферії.

Рівні економічного розвитку регіонів України. Методики їх визначення. Рівні конкурентоспроможності регіонів України. Індикатори конкурентоспроможності регіонів. Економічна безпека та її складові: виробнича безпека, демографічна безпека, енергетична безпека, зовнішньоекономічна безпека, інвестиційно-інноваційна безпека, макроекономічна безпека, продовольча безпека, соціальна безпека, фінансова безпека (банківська безпека, безпека небанківського фінансового ринку, боргова безпека, бюджетна безпека, валютна безпека, грошово-кредитна безпека). Рівні економічної безпеки регіонів України (оптимальний, задовільний, незадовільний, небезпечний, критичний, мінімальний або абсолютно небезпечний). Індикатори загроз економічній безпеці регіонів.

Місце України в різних рейтингах країн світу за показниками економічного розвитку (рейтинг за індексом глобальної конкурентоспроможності, рейтинг валового внутрішнього продукту, рейтинг валового національного доходу, рейтинг економічної свободи, рейтинг ведення бізнесу, рейтинг захисту прав власності, рейтинг міжнародної торгівлі, рейтинг споживання електроенергії, рейтинг продовольчої безпеки та інші).

Регіональна економічна політика України: сутність та завдання, складові елементи та основні принципи, становлення та проведення, фактори формування та механізм реалізації. Регіональна промислова політика в Україні. Регіональна аграрна політика в Україні.

Ключові поняття: економічні проблеми, конкурентоспроможність, економічна безпека та її складові: виробнича безпека, демографічна безпека, енергетична безпека, зовнішньоекономічна безпека, інвестиційно-інноваційна безпека, макроекономічна безпека, продовольча безпека, соціальна безпека, фінансова безпека (банківська безпека, безпека небанківського фінансового ринку, боргова безпека, бюджетна безпека, валютна безпека, грошово-кредитна безпека), економічна політика, регіональна економічна політика, регіональна промислова політика, регіональна аграрна політика.

Питання для обговорення:

1. Регіональний аналіз концентрації галузей господарства в Україні.
2. Регіональний аналіз розвитку малого підприємництва в Україні.
3. Регіональні проблеми банківсько-фінансового сектору економіки.
4. Регіональні проблеми модернізації господарського потенціалу.
5. Проблеми формування та мобільності креативного класу в Україні.
6. Економічна поляризація простору в Україні.
7. Рівні економічного розвитку та економічна нерівність регіонів України.
8. Рівні та індикатори конкурентоспроможності регіонів України.
9. Економічна безпека України та її складові. Рівні та індикатори економічної безпеки регіонів України.
10. Місце України в різних рейтингах країн світу за показниками економічного розвитку.
11. Регіональна економічна політика України.

Завдання до практичної роботи:

1. Важливою економічною характеристикою регіонів є тип структури економіки. В Україні виділяють 5 типів економіки регіонів – індустріальний, сільськогосподарський, промислово-аграрний, з орієнтуванням на сферу послуг і з домінуванням сфери послуг (у регіонах індустріального типу економіки частка промисловості становить понад 30 %; сільськогосподарського типу економіки – частка сільського господарства перевищує частку промисловості, а частка сфери послуг не перевищує 50 %; типу економіки з домінуванням сфери послуг – частка сфери послуг становить 60 % та більше; типу економіки з орієнтуванням на сферу послуг – частка сфери послуг становить 50-60 %; промислово-аграрного типу економіки – частка промисловості перевищує або дорівнює частці сільського господарства, а частка сфери послуг не перевищує 50 %). Користуючись «Державною стратегією регіонального розвитку на період до 2020 року» (Джерело: Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-п>, додаток 1, стор. 4), з'ясуйте який тип економіки мають різні регіони України. Опрацюйте Державну стратегію регіонального розвитку України 2021-2027 рр. (<https://mrbu.maps.arcgis.com/apps/Cascade/index.html?appid=1979f9941b26405db672aac94e03a1a2>) Зробіть висновок, вказавши які регіони змінили тип своєї економіки за цей період. У яких випадках це прогресивні зміни, а в яких – регресивні? Відповідь обґрунтуйте.
2. Важливим показником рівня економічного розвитку регіонів є сальдо надходжень до держбюджету та з держбюджету за регіонами України. За цим критерієм регіони України можна поділити на різні групи, які

можна об'єднати у дві великі – регіони-донори та регіони-реципієнти, тобто з від'ємним та позитивним сальдо надходжень з регіонів до держбюджету та з держбюджету до регіонів. Які регіони України на сьогоднішній день є донорами, а які – реципієнтами? Стисло проаналізуйте її.

3. Користуючись Методичними рекомендаціями щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджені Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29. 10. 2013 р. № 1277 (*Джерело*: Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджені Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29. 10. 2013 р. № 1277 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cct.com.ua/2013/29.10.2013_1277.htm), побудуйте схему структури економічної безпеки регіону (рис. 17), зазначивши на схемі складові економічної безпеки та їх дефініції.

4. Оберіть одну зі складових економічної безпеки, зазначених Вами в попередньому завданні (окрім демографічної, соціальної та інвестиційно-інноваційної безпеки). Ознайомтеся з індикаторами обраної Вами складової (*Джерело*: Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджені Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29. 10. 2013 р. № 1277 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cct.com.ua/2013/29.10.2013_1277.htm). Виділіть, які з цих індикаторів є стимуляторами, а які – дестимуляторами (наприклад, індикатори-стимулятори – звичайним шрифтом, а індикатори-дестимулятори – курсивом). Користуючись сайтом Державної служби статистики України, визначте для України всі індикатори обраної Вами складової економічної безпеки станом на 2016 рік. Користуючись додатком 2 Методичних рекомендацій, визначте, яке значення має кожний з цих індикаторів – оптимальне, задовільне, незадовільне, небезпечне, критичне, мінімальне (абсолютно небезпечне). Відповідь оформіть у вигляді табл. 24.

Таблиця 24

Індикатори _____ безпеки України в році¹

№ з/п	Індикатори	Хопт	Хздв	Хнездв	Хнебезп	Хкрит	Х _{укр}	Рівень
1								
2								

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції

X_0 – величина індикатора, яка характеризується як мінімальний або абсолютно небезпечний рівень економічної безпеки та за якої рівень економічної безпеки дорівнює 0;

$X_{крит}$ – величина індикатора, яка характеризується як критичний рівень економічної безпеки та за якої рівень економічної безпеки дорівнює 0,2 або 20 % оптимального значення;

$X_{небезп}$ – величина індикатора, яка характеризується як небезпечний рівень економічної безпеки та за якої рівень економічної безпеки дорівнює 0,4 або 40 % оптимального значення;

$X_{нездв}$ – величина індикатора, яка характеризується як незадовільний рівень економічної безпеки та за якої рівень економічної безпеки дорівнює 0,6 або 60 % оптимального значення;

$X_{здв}$ – величина індикатора, яка характеризується як задовільний рівень економічної безпеки та за якої рівень економічної безпеки дорівнює 0,8 або 80 % оптимального значення;

$X_{опт}$ – величина індикатора, яка характеризується як оптимальний рівень економічної безпеки та за якої рівень економічної безпеки дорівнює 1, тобто дорівнює оптимальному значенню.

5. Проаналізуйте рівень економічної безпеки за регіонами України (Джерело: Білик Р. М. Конкурентоспроможність регіонів України в системі зміцнення їх економічної безпеки : дис. на здобуття наукового ступеня доктора економ. наук : спец. 08.00.05 – Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка / Р. М. Білик; Національна Академія Наук України ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України». – Львів, 2017. – 459 с. – Режим доступу : http://shron1.chtyvo.org.ua/Bilyk_Rostyslav/Konkurentospromozhnist_rehioniv_Ukrainy_v_systemi_zmitsnennia_ikh_ekonomichnoi_bezpeky.pdf (див. підрозділ 3.1. Оцінювання економічної безпеки як передумови забезпечення конкурентоспроможності економіки регіону). Які регіони України в 2015 році мали високий рівень економічної безпеки, а які – критичний? Подумайте і письмово поясніть виявлені регіональні особливості економічної безпеки України.

4. Проаналізуйте територіальну диференціацію спроможності громад за різними показниками на 2021 рік https://tdukr.maps.arcgis.com/apps/MapJournal/index.html?appid=47f24b79311f44e2863eabe27ccbd81&fbclid=IwAR3NdmVaXZD_ojyJnqt41UF01jJ5eOuNZLfJALashZLhfl2mg8w5cdv0ohk# Зробіть висновки.

6. Зберіть інформацію про сучасне місце України в різних рейтингах країн світу за показниками економічного розвитку, крім рейтингу за індексом

глобальної конкурентоспроможності (наприклад, рейтинг валового внутрішнього продукту, рейтинг валового національного доходу, рейтинг економічної свободи, рейтинг ведення бізнесу, рейтинг захисту прав власності, рейтинг міжнародної торгівлі, рейтинг споживання електроенергії, рейтинг продовольчої безпеки, рейтинг за індексом економіки знань та інші). Відзначте, за якими показниками розраховують зазначені Вами рейтинги (*не менше 5-ти рейтингів*). Заповніть таблицю.

Джерела:

- 1) Україна [Електронний ресурс] // Информационно-аналитический портал «Гуманитарные технологии». – Режим доступу : <http://gtmarket.ru/countries/ukraine/ukraine-info>
- 2) Рейтинги стран и регионов [Електронний ресурс] // Информационно-аналитический портал «Гуманитарные технологии». – Режим доступу : <http://gtmarket.ru/research/countries-ranking>

Таблиця

**Місце України в міжнародних рейтингах
за економічними показниками**

Назва рейтингу	Організація або джерело	Місце / кількість країн	Рік	Показники, за якими розраховується рейтинг

Практичне заняття «РЕГІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ»

Мета: ознайомитися з особливостями інноваційної діяльності України;

розглянути інноваційні проблеми регіонального розвитку України: сутність, причини, наслідки, можливі шляхи вирішення;

виявити особливості регіональної інноваційної політики, що проводиться в Україні.

Стислий зміст теми. Регіональні проблеми інноваційної діяльності в Україні. Інновації: сутність поняття, значення. Інноваційна діяльність в Україні: аналіз статистичних даних з інноваційної діяльності за регіонами України (аналіз показників кількості інноваційно активних промислових підприємств; витрат на інноваційну діяльність; обсягів реалізованої інноваційної продукції тощо).

Регіональна інноваційна політика в Україні: цілі і завдання, елементи, інструменти. Види інноваційної політики за активністю і напрямом державного втручання в економіку – інноваційна політика технологічного поштовху, ринкової орієнтації, соціальної орієнтації, зміни економічної структури господарського механізму. Вид інноваційної політики України. Моделі інноваційної політики за ступенем використання національного інноваційного потенціалу: модель стратегії «перенесення», модель стратегії «запозичення», модель стратегії «нарощування». Модель інноваційної політики України.

Інноваційна стратегія: сутність поняття. Типи інноваційних стратегій: наступальна, захисна (оборонна), проміжна, поглинаюча, імітаційна, розбійницька. Типи регіональних інноваційних стратегій:

1) міжрегіональні стратегії: самозабезпечення, мобілізаційна, залучення зовнішніх ресурсів, реалізація виключних можливостей, інтелектуальна кооперація, технологічна ніша, технологічне лідерство;

2) державні стратегії розвитку регіонів: вибірковий пріоритетний розвиток, рівномірний розвиток, пропорційний розподіл ресурсів, локалізація, концентрація.

Регіональні інноваційні стратегії України.

Інноваційна інфраструктура: інноваційні бізнес-інкубатори, венчурні фірми, інноваційні центри, інноваційні кластери, технологічні, наукові і дослідницькі парки, технополіси, науково-технічні альянси та інші структури. Інноваційна інфраструктура України.

Ключові поняття: інновації, інноваційна діяльність, інноваційні стратегії: наступальна, захисна (оборонна), проміжна, поглинаюча, імітаційна, розбійницька; регіональні інноваційні стратегії: а) міжрегіональні (самозабезпечення, мобілізаційна, залучення зовнішніх ресурсів, реалізація виняткових можливостей, інтелектуальна кооперація, технологічна ніша, технологічне лідерство); б) державні стратегії розвитку регіонів (вибірковий пріоритетний розвиток, рівномірний розвиток, пропорційний розподіл ресурсів, локалізація, концентрація); інноваційна політика, види інноваційної політики (технологічного поштовху, ринкової орієнтації, соціальної орієнтації, зміни економічної структури господарського механізму), моделі інноваційної політики (модель стратегії «нарощування», модель стратегії «запозичення», модель стратегії «перенесення»); інноваційна інфраструктура, інноваційні бізнес-інкубатори, технологічні парки, наукові парки, дослідницькі парки, технополіси, інноваційні центри, інноваційні кластери, венчурні фірми, науково-технічні альянси.

Питання для обговорення:

1. Інноваційна діяльність в Україні та її регіональний аналіз.
2. Інноваційна інфраструктура: інноваційні бізнес-інкубатори, венчурні фірми, інноваційні центри, інноваційні кластери, технопарки, наукові парки, дослідницькі парки, технополіси, науково-технічні альянси та інші інноваційні структури.
3. Регіональна інноваційна політика в Україні.
4. Стратегічні пріоритетні напрями інноваційної політики України на 2017-2021 роки.
5. Регіональні інноваційні стратегії.

Завдання до практичної роботи:

1. Проаналізуйте статистичні дані про інноваційну діяльність за регіонами України (табл. 1). Визначте по 2-3 регіони з найвищими і найнижчими показниками, що характеризують інноваційну діяльність в Україні (табл. 2). Зробіть письмовий висновок про регіональні особливості інноваційної діяльності України, відповівши на наступні питання:
 - а) які регіони України відрізняються найбільшою інноваційною активністю та ефективністю інноваційної діяльності?
 - б) які регіони України відрізняються найнижчою інноваційною активністю та ефективністю інноваційної діяльності?

Таблиця 1

Регіональні особливості інноваційної діяльності України

Показник, що характеризує інноваційну діяльність регіону	2-3 регіони з найвищими значеннями показника	2-3 регіони з найнижчими значеннями показника
Кількість промислових підприємств, що займалися інноваційною діяльністю, одиниць		
Питома вага промислових підприємств, що займалися інноваційною діяльністю, в загальній кількості промислових підприємств, %		
Кількість промислових підприємств, що впроваджували інновації, одиниць		
Кількість промислових підприємств, що реалізували інноваційну		

продукцію, одиниць		
Загальний обсяг витрат на здійснення інноваційної діяльності, тис. грн.		
Обсяг витрат на здійснення інноваційної діяльності в розрахунку на 1 промислове підприємство, що займалося інноваційною діяльністю, тис. грн.		
Кількість впроваджених нових технологічних процесів на промислових підприємствах, одиниць		
Кількість найменувань впроваджених інноваційних видів продукції на промислових підприємствах, одиниць		

Таблиця 2

Інноваційна діяльність за регіонами України в 2020 році
(за даними Держслужби статистики України)

Регіони України	Кількість інноваційно активних промислових підприємств				Обсяг витрат на здійснення інноваційної діяльності, тис. грн.		Кількість впроваджених нових технологічних процесів на промислових підприємства, одиниць	Кількість найменувань впроваджених інноваційних видів продукції на промислових підприємствах, одиниць
	займалися інноваційною діяльністю, одиниць	питома вага промислових підприємств, що займалися інноваційною діяльністю, в загальній кількості промислових підприємств, %	впроваджували інновації, одиниць	реалізовували інноваційну продукцію, одиниць	загальний	в розрахунку на 1 промислове підприємство, що займалося інноваційною діяльністю		
Україна¹								
<i>області</i>								
Вінницька								
Волинська								
Дніпро-петровська								
Донецька								
Житомирська								

Закарпатська								
Запорізька								
Івано-Франківська								
Київська								
Кіровоградська								
Луганська								
Львівська								
Миколаївська								
Одеська								
Полтавська								
Рівненська								
Сумська								
Тернопільська								
Харківська								
Херсонська								
Хмельницька								
Черкаська								
Чернівецька								
Чернігівська								
<i>міста</i>								
Київ								

¹ Без урахування тимчасово окупованих територій Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції

2. Користуючись Постановою Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2016 року № 1056 «Деякі питання визначення середньострокових пріоритетних напрямів інноваційної діяльності загальнодержавного рівня на 2017-2021 роки» (Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1056-2016-п>), випишіть стратегічні пріоритетні напрями інноваційної діяльності України на 2017-2021 роки. Подумайте, чому саме ці сфери інноваційної діяльності є для України пріоритетними? Порівняйте пріоритетні напрями інноваційної діяльності України на 2017-2021 роки і на 2012-2016 роки (Джерело: Постанова Кабінету Міністрів України від 17 травня 2012 р. № 397 «Деякі питання визначення середньострокових пріоритетних напрямів інноваційної діяльності загальнодержавного рівня на 2012-2016 роки». – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/397-2012-п>). Про що свідчать отримані Вами результати порівняння?

3. Одним з найважливіших завдань інноваційного розвитку України є створення інноваційної інфраструктури. Що таке інноваційна інфраструктура? Що до неї відноситься? Які з елементів інноваційної інфраструктури діють в Україні? Заповніть табл. 3.

Таблиця 3

Інноваційна інфраструктура України

Інноваційна структура	Визначення поняття	Приклади в Україні (якщо такі інноваційні структури є) із зазначенням назви і місця розташування
Інноваційні бізнес-інкубатори		
Інноваційні кластери ¹		
Інноваційні центри		
Технопарки ²		
Наукові парки ³		
Дослідницькі парки		
Технополіси		
Венчурні фірми ⁴		
Науково-технічні альянси		

¹ Національні інноваційні кластери України, згідно проекту Державного агентства України з інвестицій та інновацій, переаховані в статті Попело О. В. Підприємницькі кластери як інноваційна домінанта модернізації економіки регіону [Електронний ресурс] / О. В. Попело // Регіональна економіка. – 2014. – № 2. – С. 95–105. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/regek_2014_2_12

² Перелік технопарків України представлений в Законі «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технопарків» (Джерело: Закон України від 16. 07. 1999 р. № 991–XIV «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків»: за станом на 05. 12. 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/991-14>).

³ Перелік наукових парків, яким Міністерство освіти і науки України погодило рішення про створення, представлений на офіційному сайті Міністерства освіти і науки України (Джерело: Наукові парки [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України. – Режим доступу : <https://mon.gov.ua/ua/nauka/innovacijna-diyalnist-ta-transfer-tehnologij/naukovi-parki>).

⁴ Інформація про венчурні фонди України представлена на офіційному сайті Української Асоціації Інвестиційного Бізнесу (УАІБ) (Джерело: Ренкінги інститутів спільного інвестування (ICI) [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Української

4. Стимулювати інноваційну діяльність та вирішувати інноваційні проблеми регіонального розвитку має регіональна інноваційна політика. За активністю і напрямом державного втручання в економіку виділяють 4 види інноваційної політики – інноваційна політика технологічного поштовху, ринкової орієнтації, соціальної орієнтації, зміни економічної структури господарського механізму; а за ступенем використання національного інноваційного потенціалу – 3 моделі інноваційної політики: модель стратегії «перенесення», модель стратегії «запозичення», модель стратегії «нарощування». В чому сутність цих видів і моделей регіональної політики? Які ще види інноваційної політики виділяють? Заповніть табл. 4. Визначте, яких видів інноваційної політики має дотримуватись Україна на сучасному етапі розвитку (*виділіть курсивом в таблиці*).

Таблиця 4

Види і моделі інноваційної політики

Види	Вид (модель) інноваційної політики	Сутність виду (моделі) інноваційної політики
за активністю і напрямом державного втручання в економіку ¹	інноваційна політика технологічного поштовху	
	інноваційна політика ринкової орієнтації	
	інноваційна політика соціальної орієнтації	
	інноваційна політика зміни економічної структури господарського механізму	
за ступенем використання національного інноваційного потенціалу ²	модель стратегії «перенесення» (або стратегії «переслідування», копіювання продукції)	
	модель стратегії «запозичення» (або стратегії лідерних технологій)	
	модель стратегії «нарощування» (або інноваційно-проривна стратегії)	
за каталізатором	дифузія інновацій	

розвитку ²	державна підтримка інноваційних форм	
за масштабом охоплення ²	локальне інноваційне середовище	
	міжгалузеві науково-технічні комплекси, кластери	
	міжнародне інноваційно-технологічне співробітництво	
за походженням інноваційних ідей ²	товарне клонування або стратегія перенесення, форсованого (імітаційного) інноваційного розвитку	
	ліцензійне копіювання або стратегія запозичення	
	саморозвиток, або стратегія нарощування, піонерного інноваційного розвитку	
за типом інноваційного процесу ²	стратегія наздоганяючого розвитку	
	стратегія випереджального розвитку	
за пріоритетами розвитку ²	стратегія стійкого (збалансованого) інноваційного розвитку	
	стратегія локальної переваги	

¹ Джерело: Захарченко В. І. Інноваційний менеджмент: теорія і практика в умовах трансформації економіки: навчальний посібник [Електронний ресурс] / В. І. Захарченко, Н. М. Корсікова, М. М. Меркулов. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 448 с. – Режим доступу : http://pidruchniki.com/19081201/ekonomika/sutnist_napryami_derzhavnoyi_innovatsiynoyi_politiki

² Джерело: Куценко Т. М. Теоретичні основи формування стратегії інноваційного розвитку в контексті інтенсифікації інноваційних процесів [Електронний ресурс] / Т. М. Куценко // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2012. – № 4. – С. 308-317. – Режим доступу : http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/sites/default/files/mmi2012_4_308_317.pdf

5. В табл. 5 представлені типи регіональних інноваційних стратегій. Ознайомтеся з ними. Виберіть будь-який регіон України. Подумайте, який тип міжрегіональної стратегії та державної стратегії розвитку

території найбільш підходить до вибраного Вами регіону. Відповідь обґрунтуйте.

Таблиця 5

Типи регіональних інноваційних стратегій

Найменування регіональної стратегії	Зміст стратегії
Міжрегіональні стратегії	
Самозабезпечення	Орієнтація на зниження залежності регіону від ввезення продукції та інтелектуальних послуг з інших регіонів
Мобілізаційна	Прагнення забезпечити розвиток за рахунок мобілізації власних інтелектуальних, виробничих і сировинних ресурсів
Залучення зовнішніх ресурсів	Прагнення забезпечити власний розвиток за рахунок залучення інтелектуальних та інших ресурсів ззовні
Реалізація виняткових можливостей	Прагнення забезпечити розвиток за рахунок виняткових ресурсів, що є в регіоні, особливостей розвитку його виробничої та наукової бази, географічного положення тощо
Інтелектуальна кооперація	Спроба підвищення інноваційного рівня за допомогою здійснення спільних проектів з іншими регіонами
Технологічна ніша	Концентрація зусиль на розробці і виробництві особливих технологій та продуктів
Технологічне лідерство	Прагнення перетворити регіон на експортера інтелектуальних продуктів і технологій
Державні стратегії розвитку території	
Вибірковий пріоритетний розвиток	Концентрація державних ресурсів в окремих пріоритетних регіонах, що мають історично високий рівень розвитку
Рівномірний розвиток	Вирівнювання рівнів розвитку за допомогою напряду значніших ресурсів в слаборозвинені регіони
Пропорційний розподіл ресурсів	Розподіл ресурсів пропорційно вибраному параметру (кількість населення, обсяг території тощо)
Локалізація	Прагнення реалізувати макроінноваційну стратегію з використанням потенціалу обмеженої кількості високорозвинених регіонів
Концентрація	Прагнення реалізувати макроінноваційну стратегію за рахунок залучення і розвитку потенціалу максимально можливої кількості регіонів

Практичне заняття «ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ»

Мета: ознайомитися з особливостями екологічної ситуації в Україні;
розглянути екологічні проблеми регіонального розвитку України: сутність, причини, наслідки, можливі шляхи вирішення;
виявити особливості регіональної екологічної політики, що проводиться в Україні.

Стислий зміст теми. Поняття про екологічні проблеми регіонального розвитку. Проблеми регіональної диференціації рівнів забруднення території України. Проблеми нерівномірності розміщення потенційно небезпечних виробництв в Україні. Регіональні проблеми природно-техногенних катастроф в Україні. Регіональні проблеми забруднення повітря в Україні. Регіональні проблеми забруднення земельних ресурсів в Україні. Регіональні проблеми забруднення водних ресурсів в Україні. Регіональні проблеми радіаційного забруднення в Україні. Регіональні проблеми утворення, накопичення відходів та поводження з ними.

Комплексна оцінка рівнів забруднення території регіонів України. Методики їх здійснення. Рівні екологічної безпеки регіонів України. Індикатори загроз екологічній безпеці регіонів.

Геоecологічне районування України за П. Г. Щищенком.

Регіональна екологічна політика. Екологічна політика та її сутність. Напрями й інструменти екологічної політики.

Ключові поняття: екологічна ситуація, екологічні проблеми, екологічні проблеми регіонального розвитку, регіональна екологічна політика, геоекологічне районування.

Питання для обговорення:

1. Регіональний аналіз розміщення потенційно небезпечних виробництв в Україні.
2. Регіональний аналіз природно-техногенних катастроф в Україні.
3. Регіональний аналіз забруднення повітря в Україні.
4. Регіональний аналіз забруднення водних ресурсів в Україні.
5. Регіональний аналіз забруднення земельних ресурсів в Україні.
6. Регіональні проблеми радіаційного забруднення в Україні.
7. Регіональні проблеми утворення, накопичення відходів та поводження з ними.
8. Комплексна оцінка рівнів забруднення території регіонів України. Проблеми регіональної диференціації рівнів забруднення території України.
9. Екологічна безпека регіонів України.
10. Геоecологічне районування України.
11. Регіональна екологічна політика України.

Завдання до практичної роботи:

1. Підготувати проект – презентацію (не менше 10-ти слайдів) і до неї доповідь (до 3 аркушів основного тексту) з однієї з екологічних проблем регіонального розвитку України. Для цього необхідно вибрати екологічну проблему, актуальну для України (*перелік головних екологічних проблем наданий у питаннях для обговорення*), та розкрити її сутність, причини і фактори виникнення й загострення, географію цієї екологічної проблеми в Україні, тобто для яких регіонів ця проблема стоїть найбільш гостро, а в яких регіонах, навпаки, найсприятливіша ситуація, шляхи подолання проблеми тощо. Всі твердження і висновки мають бути підтверджені сучасною статистикою, графічними зображеннями (графіками, діаграмами, гістограмами тощо), відповідними картосхемами.

Доповідь має розкривати і доповнювати зміст презентації. Вона повинна мати титульний аркуш, план або зміст, основний текст, висновки, список використаних джерел.

2. Що таке екологічна безпека (*наведіть визначення*)? Які існують методики її обрахування? Наведіть одну з них (*на вибір студента*).

Можливі джерела:

- 1) Яценко Л. Д. Індикатори стану екологічної безпеки держави : аналітична записка [Електронний ресурс] / Л. Д. Яценко, С. П. Іванюта, О. О. Мартюшева // Національний інститут стратегічних досліджень. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/993/>
- 2) Харламова Г. Індекс екологічної безпеки України: концепція та оцінка [Електронний ресурс] / Г. Харламова, В. Бутковський // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія : Економіка. – 2014. – № 7 (160). – С. 92-97. – Режим доступу : http://papers.univ.kiev.ua/1/ekonomika/articles/kharlamova-g-butkovsky-v-environmental-safety-index-the-concept-and-evaluati_24426.pdf
- 3) Боронос В. Г. Методичні підходи щодо оцінки рівня безпеки регіону шляхом розширення системи екологічних індикаторів [Електронний ресурс] / В. Г. Боронос, Л. В. Довга // Науковий вісник ЧДІЕУ. – 2014. – № 4 (24). – С. 52-59. – Режим доступу : <http://journals.urau.ua/nvgeci/article/view/42265>
- 4) Крихівський М. В. Чисельні показники рівня екологічної безпеки [Електронний ресурс] / М. В. Крихівський, Д. Ф. Тимків // Нафтогазова енергетика. – 2013. – № 2 (20). – С. 163-173. – Режим доступу : <http://elar.nung.edu.ua/bitstream/123456789/3126/1/3351p.pdf>
- 5) Качинський А. Б. Екологічна безпека України: системний аналіз перспектив покращення [Електронний ресурс] / А. Б. Качинський. – К. : Нац. ін-т стратегічних досліджень (НІСД), 2002. – 311 с. – Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/book/kachin/2-7.htm>

- 6) Хилько М. І. Екологічна безпека України : навчальний посібник [Електронний ресурс] / М. І. Хилько. – К., 2017. – 267 с. – Режим доступу : <http://www.philosophy.univ.kiev.ua/uploads/editor/Files/Vykladachi/Hylko/Хилько%20М.І.%20Екологічна%20безпека%20України.%20Навч.%20пос..pdf>
- 7) Іванюта С. П. Екологічна безпека регіонів України: порівняльні оцінки [Електронний ресурс] / С. П. Іванюта // Стратегічні пріоритети. – 2013. – № 3 (28). – С. 157-164. – Режим доступу : file:///C:/Users/kafedra/Downloads/spa_2013_3_23.pdf

3. Зберіть інформацію про сучасне місце України в різних рейтингах країн світу за екологічними показниками (наприклад, рейтинг за індексом екологічної ефективності, рейтинг за індексом екологічного сліду, рейтинг за індексом екологічної вразливості, рейтинг за індексом стійкого розвитку, рейтинг за індексом екологічної демократії тощо). Відзначте, за якими показниками розраховують зазначені Вами рейтинги (не менше 3-х рейтингів). Заповніть табл. 1.

Джерела:

- 1) Рейтинг стран мира по уровню экологической эффективности в 2016 году [Електронний ресурс] // Информационно-аналитический портал «Гуманитарные технологии». – Режим доступу : <http://gtmarket.ru/news/2016/01/29/7292>
- 2) Country Work [Електронний ресурс] // Global Footprint Network. – Режим доступу : <https://www.footprintnetwork.org/countries/>
- 3) Environmental Vulnerability Index [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://en.wikipedia.org/wiki/Environmental_Vulnerability_Index
- 4) Sustainable Society Index [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ssfindex.com/results/ranking-all-countries/>
- 5) Environmental democracy index [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.environmentaldemocracyindex.org/rank-countries#all>

Таблиця 1

Місце України в міжнародних рейтингах за екологічними показниками

Назва рейтингу	Організація або джерело	Місце / кількість країн	Рік	Показники, за якими розраховується рейтинг

4. Успіх вирішення екологічних проблем багато в чому залежить від ступеня врахування регіональних особливостей взаємодії господарської діяльності з природним середовищем. Досягти цього представляється можливим на базі спеціального геоекологічного районування. Геоекологічне районування дозволяє не тільки визначати регіональні відмінності в екологічному стані території країни, а й аналізувати регіональні проблеми природокористування. У зв'язку з цим заслуговує

на увагу складена колективом учених на чолі з проф. П. Г. Шищенком схема геоекологічного районування України. Ознайомтеся з геоекологічним районуванням України (табл. 2).

Таблиця 2

Геоекологічне районування України (за П. Г. Шищенком)

Назва гео- екологічного регіону (ГЕР)	Склад	Стисла характеристика екологічної ситуації
I. Центральний геоекологічний округ		
1. Північний ГЕР	Рівненська, Житомирська, Чернігівська, Київська області	<p>Серйозні екологічні проблеми регіону пов'язані з осушувальними меліораціями. До несприятливих природних явищ можна віднести дефляцію, якою пошкоджені 24 % території, і змив родючого шару (17 % від загальної площі сільськогосподарських угідь).</p> <p>Головною геоекологічною проблемою регіону є радіаційне забруднення 70 % його території після аварії на ЧАЕС. Діючі на території регіону Рівненська АЕС і закрита Чорнобильська АЕС продовжують залишатися потенційно небезпечними джерелами радіаційного забруднення території. Проблема дезактивації території та екологічно безпечного природокористування в регіоні – одна з найактуальніших для України і всієї Європи.</p>
2. Центральний ГЕР	Київська, Черкаська області	<p>Найбільш гострими екологічними проблемами є деградація і змив родючого шару ґрунтів, зниження вмісту гумусу. Значна розораність території (до 75 %) посилює площинну і лінійну ерозії.</p> <p>Промислові центри регіону (Біла Церква, Сміла, Умань, Васильків, Обухів) є джерелами надходження забруднюючих речовин до атмосфери та поверхневих вод.</p> <p>Однією з найбільш гострих і важковирішуваних проблем є радіаційне забруднення ландшафтів у результаті аварії на ЧАЕС. Близько 30 % території регіону входить до зони радіаційного забруднення.</p>
3. Лівобережно-Дніпровський ГЕР	Сумська, Чернігівська, Київська області	<p>Основні екологічні проблеми регіону пов'язані з аграрним і лісгосподарським природокористуванням на землях, які піддалися інтенсивній осушувальній меліорації.</p> <p>Основну екологічну небезпеку становить вплив промислових підприємств, насамперед хімічних міста Шостка та інших промислових центрів.</p> <p>Істотний вплив здійснює транскордонне водне перенесення забруднень з території Росії.</p>
II. Східний геоекологічний округ		
1. Північно-Східний ГЕР	Полтавська, Сумська, Харківська, Чернігівська	<p>Основні екологічні проблеми регіону пов'язані з досить високим сільськогосподарським освоєнням території (75-85 %), забрудненням ґрунтів залишковими речовинами хімічних засобів захисту рослин, інтенсивною розробкою</p>

	області	<p>родовищ корисних копалин (нафти, природного газу, граніту, гранодіориту, крейди, глини і піску, в заплавах річок – торфу та інших), хімічним забрудненням у результаті атмосферних викидів та скидів стічних вод промисловими підприємствами, рекреаційним навантаженням у районах використання джерел мінеральних лікувальних вод (Миргород, Велика Багачка, Нові Санжари, Шишаки).</p> <p>Відносно невисока загальна забрудненість території у порівнянні з іншими регіонами України.</p>
2. Східний ГЕР	найменш індустріально освоєна південна та східна частина Харківської, а також північна частина Луганської областей	<p>Основні екологічні проблеми регіону пов'язані з інтенсивним сільськогосподарським виробництвом. Висока розораність території призводить до деградації ґрунтового покриву, вітрової ерозії і площинного змиву родючого гумусового горизонту. Надмірне внесення добрив, хімічних засобів захисту рослин обумовлює накопичення в ґрунті токсичних речовин.</p> <p>На території регіону розташована незначна кількість індустріальних центрів, тому в цілому екологічний стан регіону є відносно благополучним.</p>
3. Донецько-Придніпровський ГЕР	Донецька, Дніпропетровська, Запорізька області	<p>Екологічні проблеми регіону обумовлені, насамперед, високою концентрацією промислового виробництва, а також інтенсивним сільськогосподарським виробництвом. У результаті склалася загрозлива екологічна ситуація.</p> <p>Гострою проблемою залишається проблема знищення промислових відходів. Внаслідок господарської діяльності продовжують зменшуватися запаси поверхневих і підземних вод, змінюється їх якісний склад.</p> <p>Самозагоряння шахтних відвалів, яких налічується більше 1200, виділення сірчаного газу, окислів вуглецю та інших шкідливих речовин збільшує забруднення повітряного басейну, ґрунтів, поверхневих і підземних вод.</p> <p>У Донецькій області спостерігається найбільша повторюваність лужних дощів.</p>
III. Західний геоекологічний округ		
1. Північно-Західний ГЕР	Волинська, Львівська, Рівненська, Житомирська області	<p>Екологічні проблеми регіону обумовлені наступними антропогенними факторами: широкомасштабна осушувальна меліорація, структурна трансформація земельного фонду, в т.ч. вирубка лісів, видобуток корисних копалин (торфу, вугілля, каменеломної сировини, крейди і крейдяного мергелю, піску, глини та інших), промислове виробництво.</p>
2. Прикарпатський ГЕР	Львівська, Івано-Франківська та Чернівецька області	<p>Серед геоекологічних регіонів Західного округу Прикарпатський є найбільш промислово освоєним та екологічно неблагополучним. Розвинені нафто- і газодобувна галузі, а на їх основі – хімічна промисловість, яка є постійним джерелом забруднення.</p> <p>Незважаючи на відносно невелику площу орних земель (25-50 %), значна їх частина піддалася</p>

		<p>осушувальній меліорації, що викликало відповідні екологічні проблеми.</p> <p>Внесення значної кількості добрив і хімічних засобів захисту рослин призвело до накопичення токсичних сполук.</p>
3. Подільський ГЕР	Тернопільська, Вінницька, Хмельницька області	<p>Екологічні проблеми регіону викликані інтенсивним сільськогосподарським виробництвом, яке призводить до площинної і лінійної ерозії, зменшенню гумусового шару ґрунтів тощо, та гірничодобувною промисловістю, яка зумовлює виникнення кар'єрів і відвалів, насипів, штучних водойм і штучних берегів Південного Бугу тощо.</p> <p>Інтенсивний розвиток у межах регіону харчової, легкої, машинобудівної, хімічної, електроенергетичної промисловості призвело до збільшення надходження забруднюючих речовин до атмосфери та поверхневих водойм.</p>
4. Карпатський ГЕР	українська частина Карпатських гір у межах Львівської, Івано-Франківської, Закарпатської та Чернівецької областей	<p>Інтенсивна вирубка лісів призводить до водної ерозії, змиву ґрунтів, виникнення негативних явищ (селів, снігових лавин, повеней).</p> <p>Територією регіону проходить значна кількість трансконтинентальних нафто- і продуктопроводів, які є постійним фактором забруднення середовища в результаті витоку нафтопродуктів.</p>
5. Закарпатський ГЕР	південно-західна частина Закарпатської області	<p>Вигідне стратегічне положення регіону як плацдарму в центрі Європи, зумовило використання його території за часів Радянського Союзу для значної концентрації військових об'єктів. Пріоритетність програм військово-промислового комплексу і низький рівень екологічної безпеки військових технологій у колишньому СРСР завдали непоправної шкоди природному середовищу регіону.</p> <p>Основними видами природокористування в регіоні є сільськогосподарське виробництво та рекреація. Велике значення має транспорт. Застосування в сільськогосподарському виробництві хімічних засобів захисту рослин призвело до забруднення ґрунтів і поверхневих вод.</p>
IV. Південний геоекологічний округ		
1. Бузько-Дніпровський ГЕР	Кіровоградська, північ Одеської та Миколаївської областей у межах правобережної частини північностепової фізико-географічної	<p>Антропогенна перетвореність території регіону – найбільша в Україні (понад 90 %). Основним видом природокористування є сільськогосподарське використання земель (85-90 %). На всій території регіону ступінь еродованості земель сягає 50 %, а на окремих ділянках – 70 %. Наслідком інтенсивного землекористування є площинний змив верхнього гумусового горизонту і деградація родючих чорноземних ґрунтів.</p>

	підзони	Значна частина екологічних проблем пов'язана з наявністю покладів радіоактивних елементів та їх видобутком, а також з експлуатацією Південно-Української АЕС.
2. Приморський ГЕР	приморські зони Українського Причорномор'я і Приазов'я (за винятком Присивашся та Криму), а також південний степ України (у межах Одеської, Миколаївської, Херсонської, Запорізької областей)	<p>Основні екологічні проблеми регіону пов'язані з господарським освоєнням морських ресурсів, зниженням біопродуктивності акваторій, їх забрудненням. Виникає загроза унікальним природним об'єктам, зосередженим у заповідниках (Чорноморському, Дунайські плавні та інших), заказниках тощо. Часті аварії суден поглиблюють несприятливу екологічну ситуацію в регіоні. Потужними джерелами забруднення є порти Одеси, Іллічівська, Маріуполя.</p> <p>Значна кількість проблем пов'язана з інтенсивним сільськогосподарським виробництвом на зрошуваних землях (сільськогосподарська освоєність – 85-90 %).</p> <p>Серйозні проблеми виникають у результаті вторинного засолення, заболочування (особливо в зонах зрошувальних каналів), пилових бурь і вітрової ерозії.</p>
3. Присиваський ГЕР	Присиваські території Криму	<p>Найбільш сильними чинниками формування екологічного стану регіону є інтенсифікація процесів засолення ґрунтів внаслідок порушення норм агротехніки, вирощування рису, будівництва та експлуатації зрошувальних систем.</p> <p>Інтенсивно розвинена гірничодобувна промисловість (видобуток сировини з вод Сивашу).</p>
4. Кримський центральний ГЕР	степові ландшафти Центрального Криму і Керченського півострова	<p>Основний комплекс екологічних проблем регіону пов'язаний з інтенсивним сільськогосподарським використанням території (80-90 % від загальної площі). Недостатня забезпеченість водними ресурсами є причиною проведення іригаційних робіт. Інтенсивне зрошення в умовах спекотного посушливого клімату призводить до засолення ґрунтів. До того ж внесення значної кількості органічних добрив призвело до забруднення вод органічними речовинами.</p> <p>На території Керченського півострова ще недавно вівся інтенсивний видобуток залізної руди відкритим способом, нафтовидобуток.</p> <p>У межах регіону розташовані досить великі промислові центри: Сімферополь, Євпаторія, Феодосія, Керч.</p> <p>Певну шкоду природному середовищу завдає морське судноплавство, особливо аварії суден.</p> <p>На узбережжі Чорного моря розташована значна кількість рекреаційних та бальнеологічних об'єктів.</p>
5. Кримський південний ГЕР	Південне узбережжя Криму та Кримські гори	<p>Основним антропогенним навантаженням на природне середовище регіону є рекреаційна діяльність.</p> <p>Значне забруднення на природне середовище регіону здійснюють також військові об'єкти.</p>

		<p>Значні геоекологічні проблеми пов'язані з нестачею прісної води.</p> <p>Промислові викиди в атмосферу і скиди забруднених вод завдають значної шкоди рекреаційному і бальнеологічному використанню території регіону.</p>
--	--	--

